

СОКАЛНИЦИ И ОТРОЦИ У УПОРЕДНО- ИСТОРИСКОЈ СВЕТЛОСТИ

Питање о тако-званим »сокалницима« у средњовековној Србији није још довољно расветљено, иако је реч позната од сто година и доста се о њој писало. Спомиње се у српским правним споменицима свега на шест места. Најпре је постала позната из Дечанских повеља г. 1330 и 1331¹ и Грачаничке повеље г. 1321.² Затим се нашла у чл. 107 Душанова Законика по Призренском³ и Струшком рукопису⁴, а онда у повељи манастира Бистричког у Полимљу г. 1234⁵ и у Светостефанској хрисовуљи г. 1313-16.⁶ Напокон нове податке о сокалницима пружила је повеља манастира Св. Ђорђа код Скопља г. 1300.⁷

І. ЛИТЕРАТУРА ПИТАЊА.

Тумачења ове речи врло су разноврсна. Први је Ђ. Даничић дао ово објашњење: *colonus qui tributum соћъ dictum pendere tenebatur*, ср. лат. *sosamannus*.⁸ Затим је Миклошић дословце поновио ово објашњење у своме лексикону.⁹

Чеда Мијатовић у својој расправи г. 1869 вели: »Људи, слободни и неслободни којима је владалац дао неку земљу у закуп, дужни су били да његовој каси, која се у латинском Средњег века звала још и *saccus* (кеса, сакула) предају сваке године неки извештај део од приноса, обично десетак од производа. Овај се десетак звао *Socsa*, а људи који су га давали: у Немачкој *Sackmannen*, у Енглеској *Sockmen*, у Италији *potini di Sacco*. Дажбина ова није морала увек чинити баш десети део од производа. Она је могла чинити и мањи део, и могла се у сталној некој мери определити као што је у наведеној тачки ДЗ. (чл. 198). Из идеје да је сва земља царева, природним се начином у Средњем веку извело, да сваки онај који неки комад земље држи, треба да даде нешто од производа њезинога цару«.¹⁰

Св. Новаковић у своме издању ДЗ. г. 1870¹¹ прима ово тумачење и каже: »Главна је обиљежити какав је био друштвени положај *сокалника* у старинској држави српској. Прво је и прво што се види како

1 Карано-Твртковић, Споменици. Б. 1840, стр. 332—334; Г. Јуришић, Дечански првенац, Н. Сад 1852, стр. 61—63; Miklosich, Monumenta. Vind. 1858, стр. 96—98; Новаковић, Законски Споменици, Б. 1912, стр. 649—651; А. Соловјев, Одабр. Споменици Б. 1926, стр. 113—115.

2 Miklosich, Monumenta, 563—565; Зак. Спом. 634—635; Одабр. Спом. 104.

3 Ст. Новаковић, Законик Стефана Душана. Б. 1870, стр. 43; Ф. Зигелъ, Законникъ Стефана Душана, Петр. 1872.

4 Т. Флоринскій, Памятники законод. дѣятельности Душана. Кіевъ, 1888, Прил. стр. 7.

5 Љ. Стојановић, у Споменику III (1889), стр. 7; Зак. Спом. 590; Од Спом. 29.

6 Љ. Ковачевић, у Споменику IV (1890), стр. 6; Зак. Спом. 625—628; Од Спом. 92—95.

7 Зак. Споменици (1912), стр. 620; Одабр. Спом. 80.

8 Ђ. Даничић, Рјечник из књиж. старина српских. Дио III. Б. 1864, стр. 136.

9 Fr. Miklosich, Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinitum. Vind. 1865, p. 868.

10 Ч. Мијатовић, Финанције српског краљевства. Гласник XXVI (1869), стр. 214.

11 Ст. Новаковић, Законик Стефана Душана цара српског. У Биограду 1870, стр. 94—95.

се *сокалник* добро разликује од *мјеропха*. А према свему ја бих рекао да су сокалници морали бити људи који нијесу били под властелом него су били слободни и дуговали цару данак *соћ* по којему су се својим именом и називали.

Наводећи податке из Дечанске повеље, Ст. Новаковић подвлачи да сокалници дају много мање него меропси »сигурно с тога што се затјечу на земљи која се уступа цркви. Тај навод довољно свједочи да су они имали већа права но меропси. Исто то долази још један пут у повељи истога (?) краља ман. Грачаници од 1322 гдје се каже како мјеропах оре 9 мати а сокалник 6. У оној првој повељи ман. Дечанском наређује се како »одѣтеса да нѣ ни одѣ когаре села ни боларину ни сокалѣнику ни попу«. Мислим да није без значаја што се *сокалник* ту врта с бољарином и попом!»

После тога, г. 1875 *Божидар Петрановић* једва спомиње сокалника у расправи о кметству. Он каже да је земља кмегова у Србији била двојака: »једна се звала мѣропѣшина, друга сокалштина. На објема сјеђаше кмет.« Према њему, разлика је у томе што је прва била већа. »Па како је к томе сокалник нешто и давао цару — *соћ*, а земља била нешто мања од мјеропшине, за то рекао бих да је и према закону стање мјеропха било можда боље и напредније од сокалника, премда је Ст. Новаковић противан томе мњенију.«¹² Ово је мишљење исто погрешно, јер полази од исте нетачне претпоставке да меропси нису плаћали *соће*.

Године 1898 јавља се *Стијојан Новаковић* с новим мишљењем; у коментару истом чл. 107 ДЗ вели: »У значењу *сокалника* ја се не слажем с оним што је Ђ. Даничић у Рјечнику при тој речи истакао, и не мислим да је то у вези с данком *соћ* и са средњевековним *sosalanus*. Места из споменика, како она која је познавао пок. Ђ. Даничић тако и она из споменика позније наштампаних, држе сокалнике само упоредо с мајсторима и с оним повластицама које су мајстори имали. Миклошићев старословенски Рјечник износи нам реч *сокал* у значењу *кухиње*, *кувара*; *сокалница* је *кухиња*, и реч се у томе значењу налази и у преводу Синтагме Матије Властара; *сокалник* је, по томе, могао значити *пекара* или *кувара*«.

По нашем мишљењу, ту је Ст. Новаковић, боље упознавши средњевековне споменике, први тачно погодио етимолошки значај ове речи. Али што се тиче социалног значаја ове речи, пустио се у нетачна нагађања. Он каже: »Ако је и у Србији било монопола пекарских пећи као што су тај монопол имала властела на западу, онда је помен *сокалника* (по неколико у селу) могао и с тим бити у вези.« Што се тиче појаве »сокалника судијина«¹³ упоредо с приставом у чл. 107, Новаковић је дао приближно тачно објашњење, рекавши: »Кад се сетимо да судије Душанова времена нису седеле на једном месту него да су дужне биле путовати по својој области и на месту расправљати што би се ко имао жалити, неће бити за чудо, ако истакнемо да би овде уз *присјава* најбоље пристало за *сокалника* значење *кувара*, који је у једно могао бити и лични момак судијин... Овоме би члану Закона, по томе, био задатак да узме у заштиту и личну и службену послугу судијину«.¹⁴

У својој одличној докторској тези г. 1903 проф. *Милан Влајинац* доста кратко додирује положај сокалника.¹⁵ Он каже: »Било би добро-

12 Bož. Petranović, O kmetstvu po srbskom uobičajnom pravu, po ustanovama Dušanova zakonika i po štatutima dalmatinskih gradova. Rad XXX (Z. 1875), str. 62—63.

13 Ст. Новаковић, Законик Стефана Душана цара српског. У Београду 1898, стр. 211.

14 Ст. Новаковић, нав. д. стр. 95—96.

15 Milan Wlaŋnatz, Die agrarrechtliche Verhältnisse des mittelalterlichen Serbiens. Jena 1903, s. 212—214.

дошло, барем осветлити разлику између меропаха и сокалника. Али ту нас писани споменици остављају потпуно на педилу (im Stiche). Једно можемо утврдити, да су меропси били обични земљорадници, док су сокалници сачињавали односно незнатан део становништва«. Цитира одредбе Дечанске хрисовуље и чл. 107 ДЗ. из којег изводи само »да су сокалници редовно заузимали неки нижи положај у судовима«. Наводећи мишљење Новаковићево да сокалник означава пекара или куvara, каже да потпуно сумња у овакво објашњење, јер се оно никако не слаже са чињеницама.

О социалном положају њиховом каже да су »сокалници (исто као и стављени с њима заједно мајстори) били у погледу својих работа више или мање повлашћени него меропси. Из овог можемо закључити да је њихов социални положај био повлашћенији, али не можемо објаснити, зашто је то било; можемо само утврдити разлику између црквених меропаха и сокалника у погледу њихових работа и данака«.

После Влајичичеве расправе објавио је *Ст. Новаковић* г. 1905 на француском (а затим на српском) свој значајан чланак о »Соћу и сокалнику«. ¹⁶ Дао је одлично филолошко тумачење и разграничење тих израза који су од Даничићева доба били погрешно стављени у везу. Најпре је доказао да реч *соћ* стоји у вези с грчким *σάκελλη*, док је реч *сокалник* у етимолошком сродству са прк.-словенским *сокал* и *сокалница* и може означавати само пекара и куvara. Своје мишљење, изнето још г. 1898, поткрепио је сад тачним цитатима из споменика (Синтагме, Прохирона и др.) Његова тврдња, коју сматрамо за потпуно тачну, гласи: »Стари термин српскога средњовековнога живота у Србији *сокалник* нема никакве везе ни са ср.-латинским *socannus* ни са средњевековним српским *соће*«.

Све комбинације Миклошића и Даничића, по мишљењу Новаковићеву »руше се саме собом, чим се несумњиво посведочи да сокалник није био ништа друго него мајстор или занатлија« (у фр. тексту: *n'était qu'un simple artisan*). Али у колико је тачна филолошка страна тог чланка, у толико су објашњења социалног и правног положаја сокалника доста слаба. Он вели: »Сокалник не значи некаку нарочиту врсту поданика, него значи мајстора, кухара или хлебара, а може бити и зидара који се употребљавао за подизање огњишта или пећи оног времена.« ¹⁷ »Споменици нам показују да су *сокалници* живели и по селима. То нам мало смета да потпуно одредимо њихово занимање, али је оно и тамо у сваком случају у вези с пећју, с огњиштем или с градњом тих предмета. Ни у ком случају не може та реч значити неку особиту класу становништва. Кад се размотре манастирске хрисовуље које о њима утврђују извесне наредбе о дужностима или о повластицама, видеће се да су те наредбе свагда наложиле наредбама о мајсторима. А у средње-вековној се Србији занатлијама свуда по селима мањом мером работа олакшавао опстанак, пошто су они животу сеоском својом уметношћу били потребни и корисни.« ¹⁸

16 St. Novaković, *Cokle et cokalniki de la Serbie du moyen âge*. Archiv für slav. Philologie. Band XXVII (1905), s. 175 — 181; Ст. Новаковић „Соће” и „сокалник” у средње-вековној Србији. Годишњица Ник. Чупића књ. 26 (Б. 1907), стр. 118 — 128.

17 Год. Чупића књ. 26, стр. 125; нешто даље каже: „По свему је очевидно да ни у старо-српском *сокалник* није значио ништа друго него човека који се бринуо о кухању и о пећима и огњиштима, или који је те ствари зидао и градио како је био у оном времену обичај” (св. 127).

18 Ст. Новаковић, *нап. чл. Год. Чупића 26, 128*; у дотичном француском тексту слично: „On doit totalement renoncer à les considérer comme une classe particulière de la population ou des colons. Quand on examine les lois qui les concernent dans les chrysobulles des monastères, on voit qu’ils étaient partout traités à la façon des autres artisans

Вреди приметити да др. *Лаза Марковић*, који је г. 1909 написао чланак о баштинским односима у Душановској Србији, није ни једном речи споменуо сокалнике кад говори о сељацима.¹⁹

С друге стране *Иван Ружић*, расправљајући г. 1911 о друштвеном стању старих Хрвата, ушао је и у питање о кметству у Србији, и додирнуо и сокалнике. Он сматра да су »меропси и парици заједно са сокалницима спадали у ред кметова«, признаје да су »сокалници извршивали исте дужности и уживали исте права, што и меропси само што су им служности биле у мањој мери«. О постанку назива износи ново мишљење. Он вели: »Неоправдано је тражити извор назива сокалника у подавању соћа, као дела од приноса, обично десетак од производа... те према тому звати тај десетак — socca, а одатле пак дати име сокалнику (нем. Sackmannen, енгл. sockmen, tal. uomini di sacco) као да би само сокалник давао соће«. Усупрот тому прописује ДЗ. »да дава сваки човек соће... кабал жита... воља перпер динарми.«

»Сокалници су ипак у повољнијем стању били, него ли меропси. То потврђује повеља (Дечанска) од г. 1330, у којој се сокалници спомињу уз бољаре и попове... Сокалник црквени бијаше насељен онђе, гђе је било обилније земље, ако није хтјео преузети меропшку земљу (Mikl. 99). Занатлијци, насељени на земљиштима властеле и цркве, радили су и орали као сокалници, па ако се рашири род којем занатлији или имаде занатлија више синова остао је само један на мјесту свога отца а остали посташе сокалници (M. ib)«. У намени 24 доноси своје објашњење: »Сокалник, грчки *σάκκος* или *σάκος*, дебела тканина од длаке, козје или вучје, тако одећа од такве тканине у тамној боји. Бит ће да су такову одјећу носили становници у Србији«.²⁰

Ипак чланцима Ст. Новаковића питање било је у главном решено. Тим се тумачењем послужно *К. Јиречек* у својој расправи г. 1912, у којој говори врло кратко и опрезно, у одељку о занатлијама у селу: »Привилегована класа беху *сокалници*, делом поповски и занатлијски синови. Према истраживањима Новаковића, били су једни од њих зидари који су напр. у Бањској, дужни били манастир после пожара поново подићи, а други, опет, били су пекари или куvari« и наводи у примедби објашњење: »Сокалница ст.-срп. кухиња, пећ, ковачница. Новаковић, Законик²¹, 211; Asl. Ph. 27, 175; Год. 26, 118 сл.« Слично понавља Јиречек у својој историји Срба: »Сокалници од којих је на имањима дечанским долазила једна кућа на 30 кућа меропаха, били су, по истраживању Новаковића, зидари, пекари и куvari, одвојени од осталих занатлија (мајстора) на селу.«²²

У расправи о устројству правосуђа у старој Србији Мих. Полићевић говори и о меропсима и сокалницима, које ипак доследно назива »соколници« (осам пута).²³ Према својим оригиналним схватањима, писац

auxquels on faisait aussi la mesure de la corvée agricole plus petite en récompense de leurs prestations d'artisans un traitement partout usité dans la vie féodale de l'ancienne Serbie“ AslPh. 27, s. 181.

19 L. Markowitsch, Die Grundsbesitzverhältnisse in Serbien nach Duschans Gesetz. Zeitschrift für vergleich. Rechtswissenschaft, Bd. XXI, 2 (1909), 161 — 188.

20 Dr. Ivan Ružić, Друштвено stanje Hrvata u starije doba. Мјесећник правничког друштва, г. XXXVII (Zagreb 1911), стр. 543 Види се да др. Ружић није прочитао Новаковићеве чланке, јер није њих ни споменуо.

21 C. Jireček, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien I (Denkschriften der Kais. Akad. Ph.-hist. Kl. 64) Wien 1912, s. 71. Испреди превод код Јиречека-Радонића Историја Срба III (Б. 1923), стр. 117.

22 C. Jireček, Geschichte der Serben II, г. 1913 (= Јиречек — Радонић, Историја Срба II, 23).

23 Мих. Полићевић, Устројство правосуђа у старој српској држави у XIII и XIV веку. Архив за правне науке књ. XXIII (Б. 1923), стр. 93 и 273.

сматра да су меропси имали само право уживања на земљи и да је »то била нека врста *нелегалне својине*« (стр. 15); »меропашки ред имао је своје подподеле«, ту спадају мајстори, сокалници и отроци. Што се тиче »соколника« они су »опет били други подред меропаша са мањим давањем работа но прости меропси.« На другом месту вели: »соколник је био извршилац, наплаћивао соћ—данак царев, а може бити и друге наплате да је вршио. Ми се слажемо са мишљењем Ђ. Даничића који соколника овако узима.«²⁴

Дакле, због слабог разумевања Даничићева латинског израза (*repere tenebatur* — наплаћивао!) М. Полићевић први је изнео мишљење да је »сокалник« био неки чиновник који је убирао и наплаћивао царев данак — соће. Ово је мишљење имало успеха.

У књизи о Душановом Законику на словеначком језику, д-р Метод Доленц не спомиње сокалника између сељака (стр. 47—68), али на неколико места говори о сокалнику као »управном функционару«, према чл. 107 Д.З.²⁵ Помиње мишљење Новаковићево о сокалнику као судијиним кувару или момку и додаје: »То мишљење можемо регистровати с примедбом да Даничић и Полићевић сматрају сокалника и за извршиоца пресуда.« У вези с тим г. Доленц износи хипотезе да су можда пристави и сокалници, као јавноправни службеници потврђивали приватне уговоре (132) и да су »посебни судски органи« као пристави и сокалници извршивали казне (157).

Исте године изнео је ново мишљење д-р Рад. Грујић у расправи о властелинству манастира Св. Ђорђа Скопског. Анализирајући познату повељу краља Милутина томе манастиру, он каже: »Најзад, Милутинова је новација и то, да поповски синови који књигу не изуче и због тога престану бити чланови сталежа поповљана, немају се померопшити, као што је то дотле ваљда би обичај, него имају постати *сокалници*. Том приликом краљ је дао манастиру и своја два човека, Добрака и брата му Драгулина, да буду сокалници Св. Ђорђу, као што су то дотле, по свој прилици, они и краљу били. — Дужност тих сокалника није у хрисовуљи фиксирана, али, како им већ име каже, они су, вероватно дужни били, поред осталог и да побиру власеоске приходе у натури, који су раније као *сокѣ* владоцу припадали, и смештају их у »хрп-тати трг« града Скопља, који је Милутин даровао Св. Ђорђу — да му буде »сокница« (позива се на чл. 70 и 71 повеље према изд. Новаковића Зак. Сп. 620).« Тим поводом додаје у примедби: »Овај податак показује како мишљење Новаковићево о значењу речи сокалник = кувар, пекар, итд. није тачно. Тачније је мишљење Даничићево и Миклошићево, у њиховим Речницима, који име сокалник доводе у везу са порезом на земљу — *сокѣ*. Са овим је несумњиво у вези и »сокница« властелинства Св. Ђорђа у хрпатагом тргу скопскога града; јер кухињу или пекару манастирску свакакако није потребно, а по свој прилици немогуће било смештати у удаљену манастирску кулу далеко од манастира у самом скопском граду, колико је то потребно и могуће било за магацин хране, која је добивана са села манастирских властелинстава у име соћа и осталих прихода у натури.«²⁶

24 нав. д. стр. 273; у примедби каже: „види противно овом мишљењу тумачење Ст. Новаковића (Законик 211), он мисли да је соколник значно куvara који је уједно могао бити и лични момак судијин“.

25 Dr. Metod Dolenc. Dušanov Zakonik. Primerjalni prikaz pravnih razmer po Dušanovem Zakoniku in po istodobnem germanskem pravu, s posebnim ozirom na Slovence. Ljubljana 1925, str. 74, 83, 85, 132, 147, 157.

26 Рад. М. Грујић. Властелинство Светога Ђорђа код Скопља. Гласник Скопског Н. Др. I, 1 (1925), стр. 67—68.

Ипак г. *Јеврем Герасимовић* у књизи штампаној исте године, није прихватио ново мишљење. Он каже за *занатлије*: »Под овим називом обухватам *мајсторе* и *сокалнике*. Шта управо значи реч *сокалник* није сасвим јасно. Мишљење Новаковићево по коме би та реч означавала куvara или пекара у сваком је случају тачније од Даничићевог, који *сокалника* изједначаје са *sosapanis*-ом, али се ни оно као тачно не може примити. Иако би нас извесна наведена места при филолошком тумачењу речи навела да то значење примимо као тачно, ипак има толико места у хрисовуљама из којих се пре може закључити да *сокалник* означава ако не *занатлију* уопште оно бар *радника*. Новаковић иде и даље и износи претпоставку да је може бити у старој српској држави постојао монопол печења хлеба, ослањајући се на нека места по којима у селима има по два, три *сокалника*, што би пре био доказ и против монопола и против таквог тумачења. У сваком случају је јасно да у *сокалнике* спадају и такви *радници* који имају неке везе са домазлуком у ширем смислу, а можда и са домаћом привредом. После Синтагмата и Градског Закона (?) може се сматрати као утврђено да су *сокалници* били хлебари и куварн. О њиховом положају као једној класи себарског сталежа не може се ништа са сигурношћу рећи, не зато што нема података, већ зато што се извори противрече, а то ће бити из више наведеног разлога: тај се назив није био још усталио нити је добио своју тачно одређену садржину. Једном се *сокалници* изједначају са *занатлијама* а ови стављају у исти ред са *отроцима* други пут са *меропсима*, понекад се стављају и изнад њих. Ја ћу о *сокалницима* и *мајсторима* говорити као о једној класи старог слободног сталежа, као о *занатлијама*«.

»Тврђење Грујића (у Гл. Ск. Уч. Др. I) да је тачније мишљење Даничића и Миклошића, и то само на основи »сокнице«, бар није довољно доказано јер је далеко од »сокнице« до »сокалнице«, која значи пећ, а прва одговора житници, амбару.«²⁷

У колико знамо, г. Грујић није инсистирао на својем објашњењу и није одговорио г. Герасимовићу.

Г. 1929 дао је писац ових редака своје објашњење положаја *сокалника*.²⁸ Написао је: »Нису ипак сви сељаци били *меропси*. Било је доста сељака који су радили неки занат. У то доба затвореног *натуралног* газдинства, рђавог саобраћаја и слабог развитака вароши — били су занати по селима много распрострањенији него сад. Свако веће село, свако веће властелинство сачињавало је једну економску јединицу за себе. Из манастирских повеља видимо да се по селима налазе многобројни *сокалници* и *мајстори*.

Сокалници (од ст.-слов. речи *сокалница*, што значи кухињска пећ) то су момци који раде на кухињи господара (краља, властелина или манастира). На дворовима краљева и властеле приређиване су сваки дан гозбе за стотине људи (гостију, војника, пратње), по манастирима хране се не само многобројни *калуђери*, него и »црквени људи« (удовице, болесници, сиромаси). Хранити убоге — то је дужност манастира, изрично прописана у чл. 28 Д.З. Стога су средњовековној манастирској кухињи потребни многобројни момци — *сокалници* (или по грчком називу *мађери* — *mageiroi*, *кувари* и *мађуџици* — *manakures*, *пекари*),²⁹ —

27 Јеврем Герасимовић, Старо српско право. Б. 1925, стр. 88.

28 А. Соловјев, Село и сељак у прошлости, зборник „Наше село“ уредио д-р Мил. Стојадиновић. Београд 1929, стр. 48—49.

29 О мађерима и мађуџима в. А. Соловјев. Једна српска жупа за време царства. Гласник Скоп. Н. Др. III (1927), стр. 33—34.

Ти сокалници добијају обично и неки комад земље на уживање, — постају тежаци. Ипак пошто је њихова главна дужност — рад на кухињи, сокалници мање обрађују земље за господара (обично половину оног што узоре меропси). Из неких повеља видимо да сокалници као слуге дугоју и зидарске послове и службу са коњима. Блиски су сокалницима и многобројни запатлије и мајстори — опет зависни сељаци, чије су главне обавезе не пољопривредни рад, него нека друга работа (престације) у натури за господара-земљопоседника. Из повеља видимо да је подела занимања врло распрострањена у то време по селима.»

Ово је објашњење остало незапажено у научној литератури; чак није га искористио ни пок. професор Т. Тарановски с којим смо били иначе у присној научној сарадњи.

Г. 1931 изашла су предавања пок. д-ра *Тарановског* о државном праву у Немањинској Србији; он додирује питање о сокалницима у врло опрезној форми. Каже да је поред меропха »било на црквеним имањима и других насељеника, који и ако су се хранили од земљорадње, имали су још неког другог посла, на који су били намењени. Ти су насељеници били *сокалници* и разноврсни *мајстори*. Иако сокалници долазе поред меропха још у Бистричкој хрисовуљи 1234—5 г. и све до ДЗ. укључно, ипак ни филолошко порекло њиховог назива ни њихов положај нису разговетни, те се тим поводом воде између истраживалаца спорови. Сокалници су свакако радили на некој кућној индустрији, а с друге су стране вршили још нарочиту службу, и то пратили су игумане на путу и преносили су на коњима манастирску робу. Мајстора је било врло различитих, за подмиривање потреба манастирског газдинства; ту су спадали зидари, ковачи.... И сокалници и мајстори, пошто су држали земљу, као што и меропси, дуговали су господару земље работе и дажбине али су њима били оптерећени мање него што меропси, јер су поред општих работа и дажбина радили још на своме занату а у корист господара, евентуално цркве.»³¹

Поводом судског уређења проф. Тарановски примећује да »су се локални органи власти за извршивање својих наредаба служили *отроцима* (Зак. Сп. 616) т.ј. својим робовима, у најмању руку својим момцима, т.ј. приватним слугама. То је врло карактеристично, јер сведочи о патримониалном карактеру локалних власти... Тај патримониални карактер подређених власти, иначе својствен и другим земљама и знатно познијем времену, огледа се и у ДЗ. где се редовно предвиђа, да судија мора да извршује пресуде и друге судске наредбе не само преко пристава, који је био надлежан за то судски орган него и преко свога приватнога слуге — сокалника.»³¹

Напокон је г. *Борислав Радојковић* наштампао г. 1937 читаву расправу о сокалницима на 143 страна, чија је садржина ипак доста мршава.³² Ова расправа има и добрих и нетачних твђења.

Као заслугу г. Радојковића можемо сматрати што је он дефинитивно побио нетачно старо мишљење Даничићево да »соће« и »сокалник« стоје у некој вези с западно-европским изразима *sossa* и *sossatarius*. Служећи се Ди Канжовим речником³³ и чланком одличног историчара права П. Г. Виноградова у енглеској енциклопедији³⁴, показао је

30 Др. Теодор Тарановски, Историја српског права у Немањинској држави. I део Б. 1931, стр. 57.

31 Тарановски, н. д. I, 204; уп. стр. 217 и II део, 123.

32 Борислав М. Радојковић, О сокалницима. Расправа из социјалних односа у старој српској држави средњег века. Српска Краљ. Академија. Посебна издања, књига CXX. Београд 1937, стр. VIII+149.

33 Du Cange, Glossarium mediae et infimae latinitatis, T. VII, p, 503.

34 Paul Vinogradoff, „Sokage” in Encyclopaedia britannica, Vol. XXV (1911), 300 p. sqq.

да енглески изрази *sosagium* и *sosamannus* не стоје у вези са речи *sos* (плуг), него да воде порекло од енглеске речи *sos* и да сокагнум значи једну врсту поседа, а у преносном значају и порез (*tributum*). »Из тога пак произилази да реч *sosamannus* и *сокалник* не могу имати слично значење, јер пису имале заједнички корен, будући је реч *sosamannus*, односно *sosagium*, водила своје порекло од старобританске речи *sos*, која је значила јурисдикцију, док реч *сокалник* нема са тиме никакве везе, баш и кад би потицала од речи *sos* — плуг, рало. Ред људи из старог српског друштвеног поретка, који су се звали *сокалници*, дакле, није, никако могао одговарати опом реду људи који је живео у западним земљама под именом *сокамана*,«³⁵

С овим негативним закључком можемо се сложити, нако треба приметити да писац није дубље спровео анализу; није разгледао, да ли се »сокамани« налазе само у Енглеској или уопште »у западним земљама« и то у којим.

Али што се тиче позитивне стране ове развучене расправе, она је мало убедљива. Г. Радојковић потпуно се повео за мишљењем проф. Р. Грујића да су *сокалници* »побирали властeosке приходе у натури« и да њихов назив стоји у филолошкој вези с речима »сокница« и »соће«. Стога одбацује доказе Новаковићеве, да *сокалник* значи куvara, нако тим поводом изражава се доста нејасно. »Са филолошког гледишта изгледа сасвим вероватно да је реч *сокалник* могла постати од старословенске речи *сокал* — кујна, од које је реч изведена и реч *сокалница*, и да су све три речи: *сокал*, *сокалница* и *сокалник*, чија је сличност тако упадљива, могле бити од истог корена и да су стога по своме значењу могле бити у вези једна с другом. Ако су *сокал* и *сокалница* значили кујну, и ако је реч *сокалник* била изведена од истог корена, сасвим би било тачно да *сокалник* значи куvara. — Исто тако са чисто филолошког гледишта не би се ништа дало рећи ни против тога да је реч *сокалник* могла потицати и од грчке речи *σάκος*, јер и између тих речи има довољно сличности. Али се једно тумачење старог српског термина може примити као тачно само онда, ако тако протумачено значење одговара и пристаје текстовима у споменицима, т.ј. ако се са тако протумаченим значењем ти текстови дају објаснити и разумети.«³⁶

И у даљем разлагању писац доказује да се тумачење *сокалника* као куvara никако не слаже с текстовима; по његовом мишљењу излази »да *сокалници* нису били ни куvari ни пекари ни зидари пећи и огњишта нити мајстори-занатлије уопште. Тако протумачено значење речи не може да се сложи с текстовима у споменицима«.³⁷

Поведећи се за г. Грујићем, г. Радојковић сматра да је утврдио »стварну везу између магацина за смештај соћа-*сокница* и њихових руковаоца (sic) — *сокалника*,« која се може утврдити из хрисовуље Св. Ђорђа Скопског. »Према томе, посредним путем смо утврдили да реч *сокалник* води своје порекло од речи *соће*... На основу везе коју смо утврдили да постоји између *сокница* и *сокалника* показали смо да су *сокалници* били руковаоци *сокница*. У вези с тим и даље у вези с »оборочним коњима« утврдили смо да су *сокалници* који су живели по манастирским селима били убирачи соћа. Из члана 107 ДЗ, а у вези са чл. 198, утврдили смо да су судијини *сокалници* били специјални судски извршни органи за предмете који су се односили на данак соће. На тај начин утврдили смо да су *сокалници* вршили чиновничке функције као

35 Б. Радојковић, нав. д. 67 — 68.

36 Б. Радојковић, нав. д. 44 — 45.

37 нав. д. стр. 62.

своју главну дужност и да су, према томе, долазили у ред нижих помоћних чиновника. Истакли смо везу која је постојала између оружане силе и соћа, и сокалника. Из те узрочне везе извели смо да је сокалника било само по оним манастирима који су имали привилегију да сами организују своју војску, да имају своју властелу која је имала да служи манастиру; да су стога имали право на убирање соћа у своју корист, и, према томе, да су имали и своје убираче соћа-сокалнике... Показали смо да се одредбе које садрже податке о формирању сокалника могу разумети само онда, ако се зна да су сокалници били лица која су вршила чиновничке функције, дочим су те одредбе неразумљиве, ако би се узело да су сокалници били мајстори; јер се не би могло објаснити зашто би сви мајсторски синови имали ступати само у један ред мајстора. Исто тако не би се могло разумети ни краљ Милутинов принцип непомеропшавања свештеничких синова, који је морао у то доба имати велики социјално-политички значај, ако би се узело да су сокалници били потчињени сељаци. Разрешили смо и ону тешкоћу коју је причињавала обавеза сокалника на работање, и која је највише уносила забуну у решење сокалничког питања, и многе писце заводио на мисао да су то били нека врста тежака... Показали смо да сокалници нису били везани за земљу... Сва паша тумачења која смо дали у погледу сокалника слажу се како појединачно тако и укупно са свима местима у споменицима где је реч о сокалницима те држимо да смо питање сокалника правилно расправили и решили.³⁸

После тога што је г. Радојковић све »утврдио, показао, доказао и разрешио«, изгледало би да је питање скинуто с дневног реда. Ипак, прочитавши његову расправу, видимо да питање није решено. Писац није одговорио на главно питање: ако реч *сокалник* стоји у филолошкој вези са речи *сокалница* (кухиња) и може да значи »кувар«, како он то сам признаје, — зашто онда ово значење не важи за српски језик XIII—XIV века? За писца је меродавнија сличност између речи *сокалник* и *сокница* и *соће*. Из ове лабаве везе он конструише нову категорију — убираче пореза (о којима ништа не знамо из споменика) и овој теорији хоће да потчини све изворе. Сматрамо да треба почети посао изнова.

II

ФИЛОЛОШКО ТУМАЧЕЊЕ РЕЧИ „СОКАЛНИК“

Питање о сокалницима спада у историју права. Оно је замршено, јер само тумачење правних одредаба не даје нам јасну слику социјалног и правног положаја тих људи. У случају недовољности и нејасности правних текстова морамо се служити допунским методама историско-правног истраживања и то: 1) филолошком и 2) упоредно-историском.

Филолошка анализа може да нам растумачи порекло и првобитни значај дотичног термина. Морамо признати да је г. Радојковић и сувише олако узео ову страну проблема. Иако је признао да „са филолошког гледишта изгледа сасвим вероватно да је реч *сокалник* могла постати од старосл. речи *сокал*—кујна“, ипак је затим, заведен својом догматичко-правном анализом текстова, оставио ово питање на страну. Међутим црквено-словенски језик има читав низ речи које су у несумњивом сродству с овом српском речју; *сокаль* (μαγειρεῖον, соquina) значи кухиња; ова реч долази у омилијама Антиоха; исто означавају и речи *сокалькѣ* (у Прологу XVI в.) и *сокальца* (у Острожској библији, Језекпл

46, 24; у руском рукопису г. 1499 на истом месту стоји: покаръница тј. кухиња). Најчешће долази реч сокалница, која може означавати опет кухињу (напр. из сокалници ли та сѣтъ поставили — Патер. XV в., Јеврем Сирин XIV в.; ре БНБ. бр. 60) или само кухињску пећ, огњиште.³⁹ У последњем правцу меродаван је текст из Синтагме Матије Властара у српскословенском правцу Душанова доба (наведен од Флоринског г. 1888): Ниже пеца ниже сокалница изъ въщени стѣни не можеть кто творити.⁴⁰ Та реч пеца одговара грчко-латинском *φοῦρνον* (*furnum*), а реч сокалница — грч. *ἑστία*, огњиште. Ово је законски пропис из Прохирона 879 г. Занимљиво је да у ранијем преводу Прохирона у Светосавском Номоканону иста је одредба била преведена друкчије: Ни пещи ни покарънице прѣзь единъ въщъ стѣнъ не можеть никтоже творити (*Proch. XXXVIII, 17*). Из ових примера јасно је да речи сокала, сокалакъ, сокалаца, сокалница одговарају руском покаръница и могу значити или *μαγειρεῖον*, *coquina* или *ἑστία*, *focus*.

Од основне речи сокала изведен је читав низ именица које означавају куvara (*μαγειρεὺς*, *coquus*). То су сокалчини с типичним турско-бугарским наставком — чини (као самѣчин, тепѣчин, казначин), или сокачин, сокачин, сокачъ — све они означавају куvara (већ у Суписасалском речу XI в.).

Од истих речи изведен је и низ придева: сокалчиникъ (тоу *μαγειροῦ*, *coqui*); сокалчѣникъ (*μαγειρικὸς*, *culinarius*. Острож. библија, Језекиљ 46, 24); сокачиникъ (сокачинино тамо прѣславно управленіе, Јов. Лествичник XII в.), сокачиниски (сокачинискаа хѣдожѣства, Григ. Богослов XI в.), сокачинѣски (трудъ бо пса отъ сокачинѣске трапезы отѣгнати, *ἀλλὰ μακελλικῆς τραπέζης*, Јов. Леств. XII в.), сокачѣскъ (*culinarius*, Патер. XV в.) Све ове речи немају ништа заједничко ни са ст. слов. речју *сока* (*succus*) ни с другим речју *сока* (*accusator*) ни са српским *сока* (визант. *σακέλλη*). Њихов корен сокала стоји највероватније у вези с турским глаголом *sak-mak* (клати, сећи). За номаде — освајаче Протобугаре, који су највише јели стоку и коњско месо, типично је што реч *кланица* означава исто што кухиња. Упор. мађ. реч *szak* и *szakasz* (одрезак, део), глагол *szakad* (цепати) и им. *szakacs* (кувар). Нарочито је значајно што се у Хрватској до последњих година држала реч *сокачъ* као кувар. Ми сматрамо да је та реч постала као контракција од сокалчини, сокачини. Вл. Мажуранић вели: »сокач« *coquus*, кувар; обћено на сјеверу реч добро знана, а особито текла је све до сада у дворових господских, уз *сокачинъ*, *сокачѣнъ*, помоћник сокачѣнъ, пак *сокачинца*, кухарица, а *сокачинца*, кухиња.⁴¹ Наводи и пример из XVII века: »Szokacsnicza (сокачинца), *culina*« из урбара жупе Храшћина и поздрав деверов код свадбеног пира: »госпона старешину, секаче и секачице, моћнике и дворјанике, гошћенике и помоћнике.«⁴²

На основу тог доказа Мажуранић овако објашњава српске »сокалнике« — »у србских земљах сталез сѣлака, донекле мање обтерећених него ли меропси. Били су то као сеоски грађевни обртници, пак пекари или »сокалници« тј. сокачи. Тако то изводи Ст. Новаковић«.

39 А. Востоковъ, Словарь церковно-славянскаго языка. Петр. 1858, стр. 181; Fr. Miklosich, нав. д. стр. 868 — 869.

40 Т. Флоринскій, Памятники законод. дѣят. Душана. Киевъ 1888, Прил. стр. 173; Матије Властара Синтагмат, изд. Ст. Новаковића, Б. 1907, стр. 332.

41 Vl. Mažuranić, *Prinosi*, str. 1346.

42 *ib.* из *Zbornika za nar. život XXI*, 207; ту је неразумљива реч »сокалчица — сокач« добила народну етимологију »секач«.

Дакле морамо признати: 1) да је црквено-словенском језику била позната реч *сокалница* која несумњиво значи »поварница«, *παραίσις* (у српском преводу Синтагме Властареве); она означава и *μαγειρεῖον*, *coquina* (у преводу беседа Јеврема Сиринна); 2) у вези с тим стоје и старије речи: *сокаль*—*пећ*,⁴³ *сокальчичи*—*кувар*, *μαγειρός* (с варијантама: *сокачъ*, *сокачи*, *сокачина*, већ у Супрас. рсу XI в.) и многобројни придеви; 3) реч *сокалник* може само да стоји у вези с речи *сокалница*; њихово је етимолошко сродство упадљиво и несумњиво.

Што се тиче речи *соки* и *сокиница*, њихова је сличност случајна. Треба се потсетити да чудним случајем имамо у словенским језицима неколико речи с кореном *сож*, — које нису у сродству једна с другом. Тако постоји реч *сожъ* m. *χομός*, *sucus*, фр. *le suc* (отуд срп. *сож*, *сбжан*, *сбчиво*, рус. *сочиво* и *сочелъникъ*). 2. Сасвим другог је корена реч *сожъ*, *κατήγορος*, *accusator* (у вези с гот. *sakan*, нем. *suchen*). Отуд српски *сож* (у Црној Гори) и *сочѣње*, *сочити*, *сбѣбина*,⁴⁴ *сокодржица*. 3. Независна је од тих корена реч *соколъ*, *falso*, срп. *соко*; од ње је изведена руска реч *сокольникъ* (соколар) која нема ништа заједничко са сокалником. 4. Турског је порекла реч *сожакъ*, *сожачић* и 5. грчког је порекла реч *соки* постала од визант. *σάκελλη*, с правилним прелазом грчког *α* у слов. *о* и укидањем наставка — *сокини*, *соки(ль)*. Од исте скраћене речи постала је и реч *сокиница*, коју су вероватно изговарали *сокиница* (као и *соће*). 6. Напокон од исте речи *σάκελλη* створена је визант. реч *ὁ σάκελλιον* и *ὁ σάκελλάριος* (благајник, онај ко се брине о соћу) која се у Синтагми Властара налази у готово непромењеном облику *сакеларије*⁴⁵ и *сакелани* (које су биле изговаране као *саћелије* и *саћеларије*),

Хоћемо да нагласимо да речи *соће* и *сокиница* имају само површну сличност са речи *сокалник* и кад би се од њих извео неки назив за »убираче пореза«, тај би се звао *сокиник*, *саћелије*, можда чак *саћелник* или *соћелник*, али никако »сокалник«.

Међутим сродност између речи *сокалница* и *сокалник* толико је упадљива да морамо признати њихово опште порекло и, пошто прва реч увек значи *кухиња*, друга може да значи само *кувар* (или још шире, сваки *кухињски момак*).

Да потврдимо овај филолошки закључак треба сад да се послужимо упоредно-историском методом. Треба да видимо како је било у другим средњовековним земљама; је ли било могуће да назив *кувара* означава читаву врсту сеоског становништва, и да ли између тог становништва има неких зависних људи, који обрађују мање земље и дугују мање тежачких работа не стога што су неки »привилеговани чиновници«, него стога што су дужни господаревом двору још неке радове на кухињи.

III.

УПОРЕДНО-ИСТОРИСКА ГРАЂА

1. Сељаци-староседеоци и досељеници.

Правни положај сељака мењао се кроз векове и пролазио кроз различите промене; био је један у античко доба, нешто друкчији у Средњем веку, у многome се променио у Новом веку. Али у економској суштини својој остао је исти: увек и у античко доба и у Средњем и у Новом веку видимо две основне врсте сељака.

43 Варош Сокаљ у Галицији; уп. Офен — Пешта (= Пећ).

44 сочбина, *mēnetron* у Синтагми (изд. Новаковића, 351).

45 Синтагма Матије Властара, стр. LXXXV.

С једне стране свуда има сељака - сопственика који обрађују своју наследну земљу рукама своје породице: та својина (или барем наследно уживање) основ је њиховог економског стања, независно од оних правних односа у којима сељак стоји према држави, владару или повлашћеном земљопоседнику.

С друге стране увек ће бити сељака-*пролетера*, који немају своје наследне земље, који раде на туђем имању, било државном било приватном. Њихов правни положај може бити најразличитији: ту спадају и антички робови, и ослобођеници-либертини и средњовековни *ministeriales* или *probatii*, и нововековни најамници и сељаци у социјалистичкој држави. Они немају наследне земље, они немају својине, они не привређују од свога труда.

Узмимо напр. класичну карактеристику положаја робља у старом Риму, учињену од Фистел де Куланжа: »Оно што пре свега карактерише начин обраде ропским рукама и што је основна мана тог система, то је чињеница да земљорадник не добија никакав лични доходак од свога рада. Никад није радио за себе, чак није радио засебно. Сачињавао је део групе, декурију; ишао би с њом, свако јутро, на онај део земљишта који му је шеф указао; с истом групом ишао би сутра на други део земљишта. У његовом раду није било ни интересовања ни личности. Храњен и одевен, добијајући сваки дан своју одређену порцију брашна и вина и у свакој сезони друго одело, није он имао ништа да добије ни шта да изгуби. Није познавао чак ни ону врсту привезаности коју осећа мали сељак према комаду земље коју обрађује: јер није обрађивао два дана узастопце исти комад. Оно што би он засејао, други би роб пожнео. Његов рад био је без награде и без љубави. Можемо замислити да је тај принудни рад био слаб, невешт, и стерилан. Роб је мало коштао господара, али је њему мало доприносио«.⁴⁶

Треба само променити две три речи у томе опису римске латифундије да добијемо тачну слику положаја руског сељака у бољшевичком колхозу (државном колективном газдинству) првих година после кобне реформе 1930 г. Правни односи и правне квалификације подвргнуте су многим променама, али економски субстрат остаје исти кроз многе векове и хиљаде година.

Сељак може да буде у правном положају слободан, да ужива потпуна грађанска права, али у социјалном погледу може да остане пролетер, бескућник, најамник.

С друге стране, сељак могао је да буде у потпуној зависности, полуслободан или неслободан, али имао је своју кућу и своје наследно земљиште.

Између она два основна типа сељака, између баштиника и пролетера, готово свуда можемо наћи и прелазне појаве — то су *насељени пролетери*, које видимо у свакоме добу.

У својој класичној расправи Фистел де Куланж је одлично показао како је било у интересу средњовековних земљопоседника да својим радницима - робовима даду парцеле земљишта на наследно уживање. Место да обрађује свој посед гомилом робова, власник дозвољава појединим робовима да раде појединачно, да обрађују из године у годину исту њиву: дозвољава робу да ту њиву обрађује на свој ризик, дајући власнику део дохотка. Ова парцела постаје наследна државина тог »поседника«, дојучерашњи пролетер постаје зависан сељак. Он се још сматра у правном погледу као роб, али у социјалном погледу постао је

46 Fustel de Coulanges. *L'alleu et le domaine rural*. Paris 1889, стр. 49.

сличан сељаку-баштинику и колону⁴⁷. То је la substitution de l'esclavage par le servage, прелаз ропских односа у кметске, типичан за Француску у доба Меровинга.

За нашу тему најбоље је ипак да се послужимо примерима не из француског, него из словенског права и то чешког, руског и пољског.

2 Насељене слуге у Чешкој

Дворско газдинство потребовало је за владаочеву трпезу нарочите приходе, и нарочите слуге — куваре, пекаре, рибаре и др. У чешким повељама спомињу се villae ad regiam mensam in victualibus dandis pertinentes⁴⁸ — т.ј. села чија је дужност да дају намирнице за владаочеву трпезу. Летопис Козме Прашког приписује мудрој Љибуши пророчанство да ће будући кнез од слободних људи начинити: слуге, раднике, чиновнике, куваре, пекаре и млинаре: »vos ipsos et ex vobis quos sibi libet, dux alios servos, alios rusticos, alios tributarios, alios tortores, alios praecones, alios coquos seu pistores aut molendinarios faciet«. Нема сумње да Козма у томе пророчанству даје стварну слику разгранатог краљевског домаћинства у његово време, у XII веку.⁴⁹

На краљевом двору налазимо високе чиновнике, чија је дужност да се брину о владаочевом јелу и пићу. То су *dapifer* и *pinserna* (чешки stolnik и číšnik). Вреди споменути да је сам чешки краљ имао почасно звање »чашника«—пехарника германског цара и заиста је тачно вино за време крунидбене гозбе.

За разумевање српских средњовековних прилика нарочито су значајни подаци из историје чешког права, јер многобројне чешке манастирске повеље (сачуване од краја X века) најбоље нам приказују процес унутрашње колонизације, постепеног освајања ненастањеног земљишта па и улогу неслободних и слободних сељака у формирању повлашћених имунитетних земљопоседа.

Најстарија чешка повеља, издата г. 993 од кнеза Болеслава II бенедиктинском манастиру у Бревнову⁵⁰ потврђује манастиру села у којима су настањени робови-виноградари (cum omni familia ad vineas excolendas), затим ослобођенике посађене на земљу (in villa K. tres animatores cum terra sufficienti) и ослобођенике са земљом, одређене за различите службе у двору (et XXX animatores eorumque posteritatem cum XXX areis, ad diversas officinas dispositos). У десетак који ће манастир добијати од града Прага, убраја се и сваки десети заробљеник (decimum hominem captivum) који ће опет постати црквени роб — »отрок«. Спомињу се и рибарска села у шуми с подељеном земљом (L. silvam cum piscatoribus et terram sufficientem). Спомињу се и присељеници — »гости« (villa cum hospitibus et silva adjacente).

Ово су основне врсте становништва помоћу којег се ствара манастирски земљопосед у шуми, на »сировом корену«. Ту нема сељака-староседелаца, сељака-сопственика. Али имамо неколико врста слободних, полу-слободних или неслободних сељака, који у социалном погледу сви су исти — то су пролетери тек посађени на земљу.

Једни су од њих нови заробљеници, други су робови посађени да

47 Fustel de Coulanges, L'alleu et le domaine rural, стр. 374 сл. (Les tenures serviles).

48 г. 1224. Н. Jireček, Slovanské právo v Čechach a na Moravě II, 120.

49 Cosmas, cit. Н. Jireček, нав. д. II, 80; уп. А. Соловјев, Једна српска жупа за време царства. Гласник Скоп. Н. Др. III (1927), стр. 33.

50 С. J. Erben, Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. I. Pragae 1855, р. 33 — 34.

врше занат виноградара или рибара; њима је додељено нешто земље (*terra sufficiens*); трећи су робови ослобођени за душу, — њих прихвата црква, даје њима по комад земље и одређује на различите службе (*ad diversas officinas*); последњи су потпуно слободни досељеници »гости«; али и они немају ништа осим тога што је њима црква дала. — Сви су они сад црквени људи »под руком« манастира (*in mundio, in ditione*).

Сваки црквени имунитет почиње од тога што краљевом судији одриче се право да суди тим црквеним робовима и досељеницима — *ut nullus iudex eiusdem ecclesiae servos vel Sclavos, vel Saxones sive ceteros accolos, pro liberis hominibus in ejusdem ecclesiae praediis manentibus que se vel sua novalia, ex viridi silva facta, in jus et ditionem praedictae ecclesiae traderent, ad causas audiendum... praesumat* (a. 996, Erben I, 38).

Дакле слободни људи и робови, Саси и Словени, иако су различитог правног порекла, чим су дошли на црквену земљу, постају више мање једнаки у односу према властима. Сви су они дошљаци, не староседеоци (*accolae, non incolae*); они хоће да се задрже, да се настане на црквеној земљи (*manentes, уп. фр. manant*); стога се они са својим лединама предају у заштиту и под јурisdикцију цркве.

И нема стварне разлике у томе, да ли су се они предали као слободни људи (*pro liberis hominibus se traderent*) или су се манципирали цркви (*in hominibus, servis, Sclavis, Saxonibus, parochibus vel ceteris accolis, qui se vel suas res eidem ecclesiae aliquomodo manciparunt vel adhuc mancipare volunt*). Овај паралелизам у исправама г. 996 и 1018 заиста запањује нас, навиклих на строге разлике римског права између слободних и робова, *liberi et mancipēs*. У XI веку исти је ред речи, исти садржај, исте правне последице, све једно да ли се дошљаци-пролетери сматрају за слободне — *se vel suas res pro liberis hominibus traderent*, или за робље — *se vel suas res manciparunt*.

Социални њихов положај биће исти: они ће бити црквени људи, *homines ecclesiae*, на црквеној земљи и под црквеном заштитом; за њих је готово све једно, да ли њих правници сматрају као слободне или као *mancipēs*.

Између тих сељака-пролетера има доста оних који ће манастиру вршити корисне службе; стога они робови (*familiae*) могу да се зову и службеници (*ministeriales*) и занатлије (*opifices*).⁵¹ Ове службе и занати могу бити најпримитивнији у натуралном газдинству: један је манастирски ловац, други — рибар, трећи — пчелар; али најпотребнији је *кувар* који ће обрадити све оно што му донесе и ловац и рибар и пчелар, и нахранити цео манастир. Стога се кувар спомиње готово у свакој чешкој манастирској повељи, и то обично у множини; јер велики манастир мора да има велику кујну — ту спада кување ручка, обеда и ужине за игумана, за целу братију и за све слуге, печење хлеба и анафора, прављење вина, пива и меда, и велике гозбе, кад долазе краљ и властела, епископи, још веће поводом црквених празника; за то потребно је неколико куvara и пекара и доста кухињских момака, који ће доносити дрва и ложити пећи. Ту спадају и куварн (*coqui*) и пекари (*pistores*) и ложачи (*calefactores*).⁵² У почетку то су махом момци, али чим се један ожени, он обично добија комад земље — *terram sufficientem*, од које или не даје данак или даје смањен данак, јер је његова главна работа —

51 a. 1031 „cum ministerialibus sive familiis et opificibus ibidem diversis, cum piscatoribus, cum venatore, cum apiariis.“ Erben I, 41.

52 Осим тога спомињу се и посластичари (*cupidinarii*, a. 1052) и пивовари (*ceręvišarij*, a. 1638) и медовари. Н. Jireček, *Slovanské právo v Čechách* II, 50.

његова кухињска служба. Најбоље то видимо из Вишеградске повеље г. 1088, где се у неколико села спомињу земље манастирских куvara: Kovich de terra ad duo aratra cum coco nomine Koh (sic!). Cekovich III manses de terra cum cocis. Vykovich VII manses de terra cum ministerialibus.. Na Kacigore terra ad aratrum cum coco nomine Odol... Ibidem pistor Juan... Basci terra ad VII aratra cum duobus cocis. У једном селу између осталих—4 ковача (fabri Macek, Crec, Waurik, Bogumil) и 9 пекара (pistores Quasic, Radovan, Palicka, Grosrata, Bisek, Nesata, Pivona, Wratizir, Rak). Има и других занатлија: златара, шаваца, млинара, обућара, али број ових који су везани за кујну врло је велик. Ових девет пекара у једном селу не значе да би постајао неки »властeosки монопол пећи« — зато нема података. Оно значи само да је манастирском газдинству требало много момака у кујни и у пекари; понекад је њима давало земљу појединачно на разним местима, понекад је њих »садило« заједно у једном најближем селу. Не би рекао да су они *занатлије*; боље је њих назвати — *слуге*, чељад, *подворци*, да се послужимо изразом хрватског права.⁵³ Хрватски »подворац« XVI и XVII века то је подложник који је добио земљиште код двора, при двору. »Место тлаке у већој мери, којом тлаче кметови према величини села, обављају подворци послове на двору, у вртних и у кухињи господској«. Ово Мажуранићево објашњење слаже се с чешким приликама XI века и српским XIV. Подворци дају мање рабoте, јер иначе раде у кухињи господској, али имају свој комад земље близу двора.

Шта су она чешка чељад (ministeriales) у правном погледу? Тешко је то одредити: понекад се о њима говори као о робљу, напр. »homines isti eorumque posteritas praefatae congregationi debita servitute serviant: Pasden pistor, Zdracz coquus, Crayata pistor et piscator. Necta sutor sotalarium... et alii multi diversorum artificiorum servi«.⁵⁴ Изрази: servi, servitus јасно показују на робско стање, које се простире и на потомке тог робља, обавезане на исту службу. Али ови робови могу да пређу у слободно стање, ако скупе новац и откупе се. Класичан је случај једног пекарева сина, који је манастиру купио место себе другог роба и тиме добио слободу (Dux Bretislaus dedit... na Dubravici pistorem nomine Jan, cujus filius Nemoj postea pro redemptione suimet emit servum nomine Valdic).⁵⁵ Овакав роб може и да буде ослобођен за душу доброг игумана али ће опет остати са синовима на црквеној земљи (Milong proanimatus cum filiis); напoкон игуман може да узме куварева сина да учи књигу с условом — ако научи, постаће слободан; ако не научи, остаће роб (Nescadam ad litteras posui: si didicerit, liber sit; si non, servus, a. 1132).

У принципу, све су ове слуге и занатлије неслободне, они су *servi casati*, настањена чељад; али разлика између њих и староседелаца — сељака (rustici originarii, servi glebae) и досељеника — слободних пролетера (hospites, adscripticii) није велика. Ово је разлика више у правном пореклу, него у стварном социалном положају.⁵⁶

3. Насељени робови и слуге у Хрватској

Много мање имамо података за Хрватску у исто доба, али и ту видимо да у манастирском газдинству играју велику улогу робови — servi et ancillae, »неслободна чељад привезана за земљу« према изразу

53 Podvorac, aulicus, subditus, colonus fundum curialem colens, inquilinus, подложник којему је земљиште код двора, при двору.— Mažuranić, Prinosi, str. 968.

54 Erben I, 73 (a. 1068).

55 Erben I, 139 (a. 1167).

56 Lippert, Socialgeschichte Böhmens, Prag 1896. I, 209 — 230.

Рачкога.⁵⁷ Они долазе на исти начин као и у Чешкој — »продајом, замјеном, ради дуга, засужњењем, добровољном предајом«. Прелаз у ропство врши се *per manupreso*, *per manum*; робови сматрајусе као *mancipia*. Ипак »*servi* на црквених добрих нису ниђе заузимали оно најниже мјесто у сталежу неслободних људи које су заузимали код Римљана«. Они су се занимали господарством, ратарством и сточарством. Црква их искоришћава за своју службу унутрашњу и вањску — *ad opus ecclesiae*. Они могу да заузму виша звања, да буду постављени за тајнике, књижничаре, одгојитеље; ако су научили књигу, могу да се спреме и за свештенички позив. Између те чељади има и доста ослобођеника, покљонених манастиру за душу, или ослобођених *per manumissionem*.⁵⁸ У колико они добијају по комад земље и, осим своје дворске работе, имају да дају и тлаку од земље, њихов положај се све више приближава положају зависних сељака-староседелаца. Горички архидијакон у запису г. 1201 одлично приказује ове правне разлике у положају манастирског становништва, које се све више изједначају у социјалном погледу тако, да назив *servi* примењује се не само на робље, него и на досељене сељаке (*adscripticii*) и на староседеоце (*originarii*): »*Servorum diversitatem videtur tradere legum talis descriptio humanarum: aliqui enim, qui pure servi dicuntur, existunt iure gentium obligati suis dominis ad servicia quasi indifferentia; alii ex prescriptione XXX annorum vel ex sua professione voluntaria ad quaedam certa, qui ascripticii vocantur, et quidam originarii, qui ex ascripticiis nati sunt, inter quos et servos, dicendo simpliciter, esse quasi differentia videtur*«. ⁵⁹

4. Дворске слуге у Русији.

Вреди навести још једну паралелу из старог руског права. У доба »Руске Правде« (XI—XIII в.) позната је засебна друштвена категорија — *изгоја*. Изгоји су људи без друштвеног положаја, без имовине и стога су давани под заштиту цркве.⁶⁰ Они се сматрају за слободне; за њих плаћана је вражда као за сваког слободног. Немајући свог газдинства, они се настањују на туђим земљама. Напр. Смоленска епископија добија »село Јасенско с пчеларом, и са земљом и с изгојима«. Они обично седе на црквеној земљи; напр. изгоји новгородског епископа дужни су граду да врше работу оправке моста (»владицѣ... сѣ изгой, а сѣ другими изгой«. Рус. Пр. чл. 134 Кар.). Из различитих врста изгоја, најмногобројнија била је вероватно класа ослобођених робова и откупљених робова, — хришћанство је утицало на развитак оваког ослобођења и реч »изгојство« постала је израз за икупну цену робља. У црквеном уставу кнеза Всеволода (г. 1125) дата је дефиниција изгојства: »изгой је попов син који не зна читати, роб који се откупи из ропства, и трговац који се задужи«. Дакле с једне стране декласирани претставници виших сталежа (неписмен поповић и инсолвентан трговац), с друге стране — ослобођени робови. Ту спадају и ослобођени робови — опроштени за душу, који опет постају црквени људи и седе на црквеној земљи.⁶¹

Нешто доцније, у Русији XIV—XVII векова неслободно становни-

57 Fr. Rački. Nutarnje stanje Hrvatske prije XII stoljeća. Rad 70 (1884), str. 157 sl.

58 Fr. Rački, Documenta 134.

59 Tkalčić, Monumenta episcopatus Zagradiensis I, p. 12; нав. Rački у Radu 70, str. 168.

60 В. Срезневскій, Свѣдѣнія и замѣтки, LIX.

61 М. Владимірскій—Будановъ, Обзоръ исторіи русскаго права, 379; В. Сергѣевичъ, Русскія юридическія древности, I, 263; Мрочекъ - Дроздовскій, Изслѣдованія (Чтенія МОИДР. 1886, I); М. Грушевскій, Історія України - Русь III, 319 и 332.

штво делило се на три врсте: 1) најмањи његов део сачињавали су они који су уживали највеће поверење господара и вршили дужности *џи-јуна*, *кључара* и *приказника*, т.ј. управљали су појединим гранама газдинства, 2) други опет најмањи део пратио би господара 'властелина' у ратним походима. То су тако звани »бољи хлапови« (большие холопы), 3) остали највећи део робова сачињавао је у газдинству обичну радничку снагу, да се њиховом помоћу задовоље разноврсне потребе великог натуралног газдинства.⁶² То су били *конушари*, *исари*, *кувари*, *хлебари* и сваковрсна домаћа послуга; затим *ковачи*, *дрводеље*, *посетелници* и друге занатлије. Сви су они заједно били називани »пословни људи« (*дѣловые люди*). Организација њиховог рада била је разноврсна: 1) могли су да обрађују господареve њиве као радници под надзором кључара, добијајући издржавање и станујући у засебним радничким кућама; 2) могли су и да станују у господаревом двору, добијајући месечину или чак и плату; 3) напославу могли су да се хране не на трошак господарев, него својим снагама, ако би становали на засебним одређеним комадима земље и истовремено радили за господара; тиме својим работама они се приближавају сељацима староседиоцима.

Приватна акта и катастри XV и XVI века спомињу сва три облика становања ове сеоске »чељади«: ту се наводе радничке куће (*челѣдныѣ дворы*); господареve куће у којима станује чељад; наводе се и засебна ропска газдинства; говори се ропској њиви, о стоци која је робовима дата на послугу или је њима поклоњена од господара или је купљена трошком самог роба. Спомињу се и робови који дају новчани данак (*оброкъ*) господару, и стока коју робови добијају на уживање уз плаћање данка.

»Тешко је рећи који је од три облика ропског газдовања био више распрострањен у XVI веку; можемо ипак приметити да је број засебних ропских газдинстава (*људских дворов*) био различит: сачињавао је од 3—5% и од 7—17% броја свих сељачких кућа, а у неким срезовима (Каширском и Туљском) чак и 25% и 30%.⁶³

Можемо забележити постепену тенденцију да се број ропских газдинстава повећава, јер су она корисна за господара. Крајем XVI века видимо више засебних газдинстава тих »задворних људи«. Ово је нов израз за оне робове насељене на земљи, који су лично одговарали за учињена кривична дела, док за дворску чељад (*дворовые люди*) увек одговара њихов господар. Сваки дворски чељадин може бити ослобођен поводом смрти господареve.

Овакво робље (насељено и ненасељено — »задворно« и »дворско«) налазимо и на црквеним и на властеоским баштинама. Али нарочито је велики број дворских слугу на царевом и на патријарховом двору.⁶⁴

У XVII веку, кад је сјај руског двора у Кремљу дошао до кулминације, знамо да је газдинство царева двора било под управом »дворецког« (уп. срп. »двородржица«) који је држао кључеве од свих амбара и подрума. Њему су биле потчињене многобројне »слуге под дворским« који обично уживају комад земље (који обрађују за себе), али имају сваки да врши своје функције за поједине гране царева газдинства. Једни су пчелари (*бортники*), други вртари (*садовники*), трећи ловци (*охотники*), рибари и соколари (*сокольники*). Цареве залихе хране биле су подељене између неколико кључара (*кљючники*); сваки је од њих

62 М. Дљаконовъ, Очерки общественнаго и государственнаго строя древней Руси, изд. 3. Петр. 1910, стр. 402—406.

63 М. Дљаконовъ, нав. д. 404.

64 В. Сергѣевичъ, Русскія юрид. др. I, 393—397.

имао да пази на засебну грану газдинства: »хлѣбный дворъ, кормовой, винный, сытный«. Многобројни су били потчињени »пословни људи« — *кувари, хлебари, посластичари* («пирожники»), *пивовари, квасовари* («квасники»), *колачници, ракиџије*, («винокуры»). Између тих многобројних куvara спомињу се у XVII веку чак и мајстори и полумајстори («повара мастера и полумастера»).⁶⁵

Једна велика улица у Москви, западно од Кремља, и сад се зове *Поварска*, јер су ту становали многобројни цареви кувари, од којих је сваки имао засебну дрвену кућу и пристојан комад земље за врт и ораницу.

У мањим размерама видимо исто и на властеоским дворовима. И ту су многобројни »дворовые люди« који врше различите функције почев од куvara (до 14 код једног господара) и пекара до вртара, соколара, коњушара и т. д.⁶⁶

5. Куварска села у Литви

Врло занимљиву паралелу српским сокалницима можемо наћи у историји права вел. кнежевине Литве — те политичке творевине у којој су Литванци сачињавали владајући народ, Руси већину становништва, а правни систем све више је долазио под пољски утицај.

У Државној архиви гр. Гродна разгледао сам (лети 1938) многобројне урбаре и инвентаре краљевских имања. У »Инвентару Краљеве економије« из г. 1680 (Inwentarz Ekonomji Grodzieskiej z r. 1680), р-с 212 нашао сам ово податке.

»Село Будиловићи, другим именом Високи Кухари, има 22 лана (22 włoki), од тога је 10 ланова »куварских, на услугама Његова Величанства«, $6\frac{3}{4}$ л. настањених подложних сељака, $4\frac{1}{4}$ у вечитом закупу (czupwzowuch) и 1 лан — Богуша куvara.

Од сваког лана сељачке наследне или закупне земље краљева комора добија по 20 форинти, од 1 лана Богуша куvara — само 7,15 форинта, а од осталих куварских ланова — по 3 форинта. Док 11 ланова сељачких плаћају комори 219 ф. и 46 крајцара, 11 ланова куварских плаћају једва 37 ф. и 15 крајцара.

Ова разлика објашњава се тиме што су власници куварских ланова »по закону и досад остали у реалној служби на кујни Његова Величанства«, (z kuharskich włók № 8, Których possessorami sa, P. Budzilowski, Lukasz Niesiecki, Jerzy Bogusz, Mikolay Wróblewski, Piotr Sadowski у Symon Gaydela w realnej służbie w kuchni JKM ustawicznie i potenczas zostaja, przy dawnym czynszy sa, zachowani to jest z kazdey włoki po f. 3).

Дакле још крајем XVII века, за време Јана Собјеског, било је у Литви »куварских« села у којима су настањене дворске слуге. Као што су српски сокалници дуговали мање работе, ти дворски кувари плаћају мање порезе од осталих сељака, јер дугују »личну службу у кујни«. Интересантно је да поједини од тих куvara приближавају се племству: Будиловски пише се »пан« као шљахтић; неки Сесењевски држи два лана и опет постао је »пан« (Tamże P. Siezieniewski takowych że kuharskich włók № 2 trzyma i w służbie kuchni JKMei zostaje, płaci pofor. 3).

Дворска служба приближава владару и може од потомака бивших робова и ослобођеника постепено да створи властеличиће.

IV. СРПСКИ СОКАЛНИЦИ И ОТРОЦИ

1. Јесу ли сокалници — чиновници?

Г. Радојковић сматра да су за смештај житног десетка »соћа« били потребни нарочити магацини по манастирима — *соћнице*, а да »су ради организације самог убирања тог десетка и за његово руковање морала

⁶⁵ Нав. д. I, 464.

⁶⁶ Al. Eck. Le moyen âge russe. Paris 1933, p. 397 — 400.

бити одређена нарочита лица која су за то имала водити бригу, којима је, дакле, то била главна дужност« (стр. 103). По њему »сокалничка служба« морала је, дакле, бити на првом реду *магаџинарска служба*: смештање, одржавање и поново попуњавање тог десетка — соћ жита (sic). За правилно руковање овим житним десетком и за обезбеђење, извршења задаће која му је била намењена морало се имати, дакле искусних и вичних људи томе послу« (ib.). »Они су морали водити рачуна о томе да се соће убере о утврђеним роковима, да се преда у прописаном квалитету или замени у новцу, и најзад, они су имали извршити *транспорти прикупиљеног соћа* до манастирске сокнице« (105). »Није чудо онда што на дечанском властелинству налазимо запослено у сокалничкој служби по селима 63 сокалника« (ib.).

Цела је ова слика фантастична, јер је изведена путем чистог резованања, без везе са стварним социалним приликама. Треба да се вратимо стварности, српском Средњем веку. Меропашка кућа имала је да преда 1 кабао жита (или 1 перперу у новцу). Један кабао износи 40 грчких литара (по 12 унци), т.ј. 16 килограма.⁶⁷

Узмимо једини манастир за који имамо тачне податке о броју меропаша и сокалника — то је Дечанска лавра; она ће у исто време дати нама максималне бројеве. 63 сокалника наводе се у I Дечанској хрисовуљи; у II хрисовуљи њих има више — вероватно 69 или 70⁶⁸. Према бројању Ст. Новаковића, у II Дечанској хрисовуљи налази се у 45 села и заселака свега око 1800 меропашких кућа.⁶⁹ Свака меропашка кућа, ако плаћа соће, имала би да преда манастиру по 1 кабао жита, укупно 1800 кабала или 28.800 килограма жита. Ово је пристојна количина, којом могу да се исхране калуђери у манастиру. Можемо да се потсетимо члана 16 ДЗ: »И на тисушту кућ да се храни у манастиру 50 калуђера.« Ова одредба имала је за циљ да унесе правично начело у однос између калуђера и меропашких кућа, да калуђери не буду на терет становништву. И заиста, ако израчунамо да се на 20 меропашких кућа храни 1 калуђер, то значи да он може да се издржи од оних 20 кабала жита које приносе ове меропашке куће у манастир као соће. Другим речима, чак ако манастир не води своје газдинство, него издржава се од меропашког соћа, он може одлично да нахрани своје калуђере и оним основним данком »соћем«, јер на свакога калуђера долази у току године 20 кабала, т.ј. (20×16) 320 килограма жита, готово 1 кг. дневно, што је сасвим довољно. Осим тога биће нешто рибе од риболова, сира од Влаха, вина од винограда итд.

Према томе чл. 16 ДЗ, Дечански манастир могао би да издржи 90 калуђера, којима долази од 1800 меропашких кућа 28.800 килограма жита. Је ли за убирање тог соћа за 90 калуђера потребно 70 сокалника?

Мислимо да није. Најпре, јер по свима прописима хрисовуља, меропаша има *сам* да донесе жито на одређено место и »да га усипље«; нема nigде спомена о томе да би господар вршио транспорт соћа од сељачких кућа. Дакле дужност сокалника била би само у томе да доведено жито прими и контролише. Смештање у магазин опет не може бити задатак сокалника као »привилегисаних чиновника«, него ово је рад самих сељака или манастирских радника, отрока и др. Жито се, према

67 Да се соће плаћало од куће, не од главе — то се јасно види из Цетињске хрисовуље г. 1485. Зак. Спом. 179; уп. Новаковић, Законик², стр. 188 и 265 — 266.

68 Дечанске хрисовуље, стр. 60 и 132; у II хрис. има неколико лакуна, које можемо попунити упоређењем с I хрисовуљом.

69 Ст. Новаковић, Село, стр. 200 — 203; подаци из I Деч. хрисовуље на жалост нису потпуни јер недостају села бр. 1, 2 и 45; нешто је изгубљено од самог села Дечана (у II хр. око 15 кућа, стр. 69, у I хр. уопште нема, в. стр. 4 изд.).

чл. 198 ДЗ, доноси два пут годишње: о Митровудне и о Божићу. Претпоставимо да се половина донесе о једном року, половина о другоме. Дакле, 70 сокалника имају да надгледају, два дана у години, како се »усипа« у житницу 900 кабала и опет 900 кабала. Другим речима, сваки сокалник има да надгледа »усипање« у магацин (28.800 килограма подељених на 70) 410 кила жита, и то подељено у два рока: један дан да надгледа усипање 205 кила, и други дан још 205 кила, т.ј. 4 цака по 50 кила. Осталих 363 дана у години остаће слободан! На сваких 8 цакова жита у години долази по један чиновник.

Видимо да слика, нацртана од г. Радојковића, никако не одговара стварним приликама тог доба. Да се у манастирском магацину смести 1800 кабала жита у два рока, т.ј. два пута по 288 цакова (по 50 кила), за то је, према потребама оног доба, сасвим довољно 2—3 лица: калуђер — *иконом* (који ће жито измерити), калуђер — *дохијар* (који ће магацин отворити и закључати)⁷⁰, неки »владалац црковни« — управник имања који ће посао надгледати и цакове избројати, и у крајњу руку неколико момака који ће помоћи меропхе да »жито усипљу у рупу«.

Али једна бирократска војска од 70 чиновника, заузетих само 2 дана годишње, тешко може се замислити и у садашњим државама (можда једино у совјетском »колхозу« с његовим огромним канцелариским апаратом). У XIV веку, у доба натуралног газдинства, кад се државне потребе (и потребе повлашћених земљопоседника) подмирују радом самог становништва и његовим доприносом у натури (престацијама), оваква бирократија је немогућа и изгледа комична. Да је наше резонување тачније, можемо навести и оно што у многобројним подацима чешког и руског права: нигде нисмо нашли трагове оваквих чиновника у манастирским газдинствима. Обично видимо само једног управника — *villicus, тиунъ, ключникъ*; он је најчешће неслободан човек, роб по своме правном положају, али као поверљиво лице игуманово он надгледа манастирско газдинство и води бригу о работама;⁷¹ у великом газдинству можемо наћи неколико оваквих управника, — често и калуђера. Напр., по светосавском Хиландарском типiku спомињу се »*жесоу оу метохинахъ икономи манастирскихъ селъ*«. ⁷² Али нигде нећемо наћи 18 чиновника у једном селу. Осамнаест сокалника у селу Чабићима не могу да буду чиновници, јер би они били беспосличари 363 дана у години.

Још једно морамо имати на уму. Г. Радојковић изводи своју организацију сокалника при манастирским соћницама од државне организације. Он сматра да је »у старој српској држави по целој земљи морало бити државних магацина у којима се сабирао тај житни десетак« (91). Њему изгледа да је сама организација сокалника-чиновника постала најпре у кругу државног газдинства и за то налази у Скопској хрисовуљи »непобитан доказ«. »При обнови манастира Св. Ђорђа краљ Милутин је одвојио два човека који су били сокалници при *владаочевим одн. државним сокницама* и дао их манастиру« (103). Дакле свуда у држави морало је бити владаочевих сокалника-чиновника који су соће убирали од становништва. Али та државна организација нама је добро позната из манастирских хрисовуља које забрањују улаз у повлаш-

70 Задатак је дохијара (*docheiarios*) да се брине за манастирско складиште (*docheion*) т.ј. вероватно за соћницу (уп. објашњење Ф. Делгера код М. Ласкариса, Ватопедска грамота, стр. 40). Уп. Зак. Спом. 359, 526, 697.

71 В. Сергѣевичъ, нав. д. I, 118 сл.

72 Новаковић, Зак. Спом. 364; икономи манастирски познати су из многих повеља, ib. 402, 407, 414, 423, 453, 466, 477, 480, 487, 490, 495, 500, 506, 526, 652, 627, 753.

ћена имања свим државним чиновницима. Баш Скопска хрисовуља пружа нама најдужи списак тих краљевих чиновника и слугу: »И да не имають властѣ надѣ ними ни севастѣ ни прахторѣ ни кастрофилакѣ ни кнезѣ ни кто одѣ владушнихѣ у кралевства ми... Оброка не дати апоклисијару ни севасту ни прахтору ни кнезу ни кастрофилаксу ни аподахтору⁷³ ни геракару ни конюху ни пѣсару ни коіѣму кефалии краљевства ми«. Ниједан сокалник није споменут.

Многобројни су и разноврсни пописи владаочевих чиновника у српским и бугарским повељама XIII, XIV и XV века, али нигде се не спомињу »сокалници«, као владачеви скупљачи соћа. Међутим да су они заиста постојали, да су вршили толико значајну улогу »у вези с организацијом војске« и да су били толико многобројни као што замишља писац, — морали би да буду споменути изрично исто као судије, кефалије, прахтори, глобари е *tutti quanti*. У овоме случају, баш због богатства извора, *argumentum a silentio* има свој значај.

Што »сокалник« није нигде споменут као државни чиновник, ово је најбољи доказ да цела конструкција г. Радојковића виси у ваздуху, јер је изведена из чисте логичке спекулације на основу једне погрешне основне премисе.

2. Социална сличност сокалника и отрока

Пада у очи изванредан паралелизам између *сокалника* и *отрока*. У повељи г. 1234 сељаци деле се на две основне врсте: то су »сокалници и меропси«.⁷⁴

У повељи св. Ђорђу Скопском г. 1300 опет видимо »меропхе (парице) и сокалнике«; али у повељи цркви св. Петке у Тморанима исте г. 1300 људи црковни деле се на две врсте: 15 од њих побројаних поименце — »то-зи все отроци« а затим долазе »се парици« (33 имена).⁷⁵ Парици нису ништа друго него меропси; отроци јављају се ту место сокалника.

У повељи Светостефанској г. 1315—16 наводе се три основне врсте сељака: меропси, сокалници и мајстори. Међутим у повељи Св. Николе Мрачког сељаци су: »или парици или отроци или технитарије«. У овој терминологији парици су исто што меропси, технитарије су мајстори; опет отроци стоје на месту које припада сокалницима.⁷⁶

У Светостефанској хрисовуљи имамо одредбу: »Иако по греху погори манастир, и сокалници да делају« (чл. 54). Међутим у Дечанској хрисовуљи сасвим слична одредба гласи: »Иако се по некојему греху нанесе погорети манастиру, *отироци* да помагају работати дела«. (чл. 34).

Опет у Светостефанској хрисовуљи имамо одредбу о синовима мајстора: »У којем љубо селе који љубо мајстор ако име имати много синов, један од њих на отчине месте да остаје, а ини да су *работи-*

73 Од ових чиновника баш аподахатор (који се јавља у пет бугарских хрисовуља) означава лице које се брине за државне амбаре (*apodochia*). М. Ласкарис, Ватопед. грамота, 40.

74 Зак. Спом. 590. О правној природи отрока постојала је у српској науци контраверза слична оној о сокалницима. Читав низ истраживача тврдио је да отроци нису били робови него нека особита категорија полуслободних људи. Сматрамо да је и то питање постало због непознавања упоредно-правне грађе и да је скинуто с дневног реда после тачних излагања Ст. Новаковића, К. Јиречека и Т. Тарановског (Историја срп. права I, 76—82).

75 Зак. Спом. 615 и 620; *ib.* 392.

76) Зак. Спом. 625 сл. и 644; у бугарској повељи истом манастиру г. 1342 опет: „или парици и отроци или технитаре“. С. Бобчев, Старобългарски правни паметници. Софија 1903, стр. 160.

ници» (чл. 66). Међутим дотична одредба у Дечанској хрисовуљи гласи: »Где се мајсторе обретају тере се разроде 3 или 4 синова, да остане један на месту а остали да поступе у *сокалнике*» (чл. 41).⁷⁷

Дакле прелаз у сокалнике је исто што прелаз у »работнике«. Међутим у Студеничком типiku г. 1207 »работник« значи баш исто што »отрок«. Наслов је главе 26 — »О брати не имѣти работника«, а прва реченица исте главе гласи: »Отрокъ недостоинно имѣти вамъ«. ⁷⁸ У другим хрисовуљама »работник«, »савршени работник« има шири значај, али увек значи потпуно зависног црквеног човека.⁷⁹

У Грачаничкој повељи 1321 г. сеоско становништво према »закону старом Србљем« опет се дели на »меропхе и сокалнике«; и једни и други имају да »оре њиву и да повезу по врху и у рупу усипљу«; само је разлика у томе што меропах држи и обрађује нешто више земље од сокалника. Међутим чл. 67 ДЗ. говори о »отроцима и меропсима који седе заједно у једном селу: како плату плаћају и работу работају, такози и земљу да држе«.

У Светостефанској повељи речено је: »*Сокалник* када с игуменом или с калуђером камо греде на црковни посал, да се црковним храни; а кад сам греде, своје брашно да носи« (чл. 53). Међутим слична је одредба у Дечанској повељи: »*Ойроци* који с игумном на пут греду а или с којим калуђером по црковној работе, да се од куће не храни, но црковним брашном, а кто сам греде по црковној работе, да се од куће храни« (чл. 31 и 32).⁸¹

Напокон судијин »сокалник« у чл. 107 ДЗ. непознат је српским хрисовуљама; али у њима ћемо доста наћи података о вршењу извесних судских функција од »архијенископова отрока« (Ник. Врањ. 1233) од »игуманова отрока« (1257 и 1300), од »кефалијина отрока« (1454). Опет сокалник јавља се на место које припада отроку.

Овај паралелизам за чудо није био примећен од истраживача. Међутим он је врло значајан. Нећемо тврдити да су сокалници били исто што отроци; вероватно се у животу осећала нека правна разлика између њих. Али нећемо погрешити ако извучемо овај закључак. — У *социалном погледу сокалници и ойроци врло су блиски*, чак сачињавају исту врсту становништва. И једни и други су дојучерашњи пролетери, бескућници, момци. Они врше кућне послове као чешки *servi et ministeriales*, као руски »дворовые люди«. Њих су господари тек посадили на земљу; дали њима мањи комад земље и траже од њих мање тежачке работе, јер њима остају и службене работе у двору.

У *правном погледу они су различити*: отроци још се рачунају као *робови*, као објект права (иако уживају извесна права); сокалници су вероватно у главноме дојучерашњи *робови, ослобођеници*, лично слободни, али ипак и даље зависни од господара. Као што смо видели из франачких, чешких и руских примера, она правна разлика не значи много, јер и једни и други остају вечито зависни од господара.

Њихов прелаз на земљу с господаревог двора приближава њих меропсима-староседеоцима; доказ су томе и Грачаничка и Светостефанска повеља и члан 67 ДЗ. Али ипак остаје велика социална разлика из-

⁷⁷ Зак. Спом. 626 и 650; ib. 627 и 651.

⁷⁸ Зак. Спом. 361.

⁷⁹ Зак. Спом. 577, 578, 580, 620, 625-7, 643-4, 779.

⁸⁰ Врло је значајно што у II Дечанској повељи на оба места реч »отрок« замењена је ширим неодређеним изразима: »И ходи на пут с игумном...« и »Ако се дела«. Зак. Спом. 650; Гласник II од. XII, 133—134. Вероватно, овај значи — и сокалник и отрок.

међу њих у томе што је најбитније за сеоске рабoте оног доба и што нису приметили истраживачи.

Меропси-староседиоци су по правилу чланови задружних кућа, живе у великим кућама.

Међутим сокалници и отроци, дојучерашњи момци тек ожењени живе у малим њокоским породицама. Стога су они обично упућени на помоћ господара кад се ожене, стога су њихове рабoте мање, стога се они спомињу у повељама појединачно, без чланова породице, стога они често станују по неколико у једној кући, стога су они упућени да се уједињују за рабoте, да траже стиштника.

* * *

Треба да видимо, да ли се споменици слажу с тумачењем сокалника као куvara и уопште кухињске чељади.

Најстарија повеља која њих спомиње, г. 1234 одређује да они »рабoтају сокалничку рабoту« вероватно по старом обичају, »да ору $1\frac{1}{2}$ мати сваке ралије«, т.ј. свега $4\frac{1}{2}$ мата, док меропси ору $7\frac{1}{2}$ мата црквене земље. У томе је дужност сокалника лакша; иначе он има исте рабoте као и меропх: сено да коси, манастир и трпезарију да гради, у оброк да приплаћа (у приселицу). Чак има засебну обавезу — да иду на пут с коњем »колико нареди игуман«. Говори се о четири сокалника (Блажуј, Градихна, Налешко, Драги) који су пришли с калуђерицом. Вероватно је калуђерица била властелинка која је собом довела четири своје кухињске слуге; манастир налази за згодно да их посади на црквену земљу, да од тих момака створи сељачка газдинства.

Сасвим слично у Скопској повељи г. 1300 краљ Милутин даје манастиру два своја куvara, Добрка с братом, да буду сокалници Св. Ђорђа. Може бити да су то били неки бољи куvari којих је игуман осиромашеног манастира »испросио« од краља.

И сви остали текстови (које нећемо наводити) слажу се с тим да су сокалници — кухињска чељад, настањена на земљи.

3. Мађери и мађупци

У српским манастирским повељама спомињу се, у вези с потребама трпезе, рибари, уљари, ловци, сокалници, мађупци и мађери. Сви су они полуслободни људи, који су некад, пре него је њих владалац поклонио манастиру, вршили исте функције за владаочеву трпезу.

Треба да се задржимо на речи мађер; она не долази нигде између манастирских људи. Међутим била је широко позната средњевековној Србији; било је читавих мађерских села. Напр. у Аранђеловској повељи г. 1348 налази се село Мађерци, у повељи цара Уроша челнику Муси г. 1363 »село магерско Јабланица« и »село магера Прѣпора«, у повељи кн. Лазара Руском манастиру г. 1382 — село Мађер⁸¹. И сад ћемо у Србији наћи четири села с називом Мађере, Мађер (у срез. прокупском, вучитрнском, гниљанском и пожешком-ужичком). Из других словенских споменика јасно је да мађер значи кувар; мађерина — μαγειρείον; мађер — μαγειρος, соquus.⁸² Дакле видимо да су српски владари имали читав мађерска села (насељена од куvara) која су поклањали манастирима. Пошто реч мађер не долази у оним повељама где се спомињу сокалници, можемо мислити да су то два истоветна назива — грчки и српски.

81 Зак. Спом. 688, 316 и 764; уп. А. Соловјев, Једна српска жуна, Гл. Ск. Н. Др. III, 34. Долази и као име: Хранислав Мађеровић, Од. Спом. 95.

82 F. Miklosich, Lexicon palaeoslov. 359; долази и реч: протомађер (protomageiros) Starine II, 286.

Поједини су мађери могли да се истакну и да у сретном случају пређу у ред проијара. У цар Урошевој повељи г. 1363 споменуто је село « маџера Прѣпара ». Вероватно је оно припадало једном повлашћеном мађеру који се издвојио из реда обичних себара и село је држао као проију. Процес прелаза појединих дворских слугу у властилиће познат је нама из Русије XVI — XVII века.

Пошто су кувари најмногобројнија врста неслободних (и полуслободних) слугу на манастирским имањима, њихово име »сокалници« може лако да се прошири, да постане општи назив свих полуслободних пролетера.

Сличну појаву видимо у позно-римском праву. У кодексу цара Теодосија и доцније, стара латинска реч *manseps*, која означава роба, добила је нов значај — означава пекара, нарочито пекарског мајстора па и јавног пекара који пече хлебове за војску и грађанство.⁸³ Као пекар уопште, јавља се ова реч (у византиском облику μαγειρ) и у Василикама X века и у Кодексу Харменопуловом XIV века;⁸⁴ јавља се и изведена од тога реч *mansepium*, μαγειριον која означава пекарницу.⁸⁵

Реч која је означавала роба, почела је да означава пекара. Сасвим аналогно реч *сокалник* која означава куvara, могла је да прошири своје значење и да означава уопште дворску чељад, служинчад (неслободног или полуслободног порекла).

Тај назив за пекаре (μαγειρ — магѣрѣ) познат је и српским манастирским хрисовуљама, као позајмица из грчког језика. У Светостефанској хрисовуљи одређено је оу магѣрѣници столанин, т.ј. рад у манастирској пекари као допунска работа за меропха и поврх сокалника (Зак. Спом. 625). У манастиру Дечанима спомиње се магѣрѣ и магѣрѣнѣ;⁸⁶ у овом случају Цамблак разликује манастирску кухињу (μαγειρεῖον — сокалница) и пекару (μαγειρεῖον). Овој разлици у газдинству ман. Дечана потпуно одговара и та чињеница, што се у Дечанским хрисовуљама баш после сокалника наводе магѣрѣ, као нарочита врста манастирских слугу. Они су настањени само у два села: у Великој (у Плави) и у Комарима.⁸⁷

Баш у Великој било је насељено и неколико сокалника (три по I хрисовуљи, четири по II), у Комарима исто (два по I хр., три по II). Вероватно ово су била нова села у којима је било доста необрађене земље, и манастир је ту радо насељавао своје слуге-пролетере, сокалнике и мађупце да крче шуму и да стварају нова насеља.

Заиста, село Велика има према попису I хрисовуље 1330 г. врло мало меропаха; у II хрисовуљи број се нешто повећао.⁸⁸

Село Велика

(1) Обрад а синь муѣ Гюргъ и Кюрко, Богсѣ. (2) Владсѣ. Илнѣ. (3) Помень с'дѣтию. (4) Прѣдсѣ с'дѣтию. (5) Нѣго-

Село Велика а оу нѣмѣ

(1) Обрадъ а синь муѣ Гюргъ а синь муѣ Кюрко а брат муѣ Богсѣ. (2) Владсѣ а брат муѣ Илнѣ. (3) Помень а синь муѣ Битомиръ и Радославъ и Иванко и Гюргъ. (4) Прѣдсѣ а синь муѣ Радомиръ и Радика. (5) Нѣгославъ а синь

83 Du Cange, Gloss. latin. V, 207. Manceps — non quosvis pistoris, sed qui pistrinis publicis atque adeo panum civilium et militarium pistoribus praepositi erant. . . contendis Gothofredus in Cod. Theodos.).

84 Du Cange, Glossarium graecitatis II, 842.

85 Ib. 842.

86 Живот краља Дечанског од Григорија Цамблака. Гласник XI, стр. 70.

87 Гласник II од, XII, стр. 60—61 и 132—133.

88 Гласник II од. XII стр. 40 и 114.

славак с' д'ктию.⁽⁶⁾ Драгош с' кратиумь.⁽⁷⁾ Дружен.⁽⁸⁾ Драгошо.⁽⁹⁾ Хра-
ниславь.⁽¹¹⁾ Ранко.⁽¹¹⁾ Гюрен.

А се сокалници

Оу Плавк оу Велицк. Обрадъ.
Поменъ. Храгиславъ. (код Mikl., Ок-
радъ Радновицъ, Поменъ, Прѣдсѣ.
Храгиславъ).

А се магіуп'ци оу Плавѣ
оу Велицѣ.

Бладсѣ. Дружен. Драгошо. и Ик-
гославъ. и Драгошъ Котилковицъ. и
Ранко. и Гюрен. и Станко. и Милошъ.⁸⁹

моу Бладсѣ и Одрамъ.⁽⁶⁾ Драгошъ...
къ и Берсѣ.⁽⁷⁾ Дружен а синъ моу
Р....⁽⁸⁾ Драгошо а синъ моу Радославъ.
⁽⁹⁾ Храгиславъ а синъ моу Иванъ.⁽¹⁰⁾
Ранко Ивановицъ.⁽¹¹⁾ Гюрен а синъ моу
Драгошъ и Радославъ и Ранко.⁽¹²⁾ Люк-
салавкъ Радославъ и Ранко и Богсѣ
с' д'ктими.⁽¹³⁾ Радославъ с' д'ктими и
с' синекци.⁽¹⁴⁾ Мишъ Ранко с' д'к-
тами.⁽¹⁵⁾ Братановицъ Ксиславъ и Ранко
и Богаванъ и Дружба.

А се сокалници

Оу Плавк оу Велицк. Обрадъ
и Ранко Люксалавкъ. Поменъ. Хра-
ниславъ.

А се магіуп'ци оу Плавѣ
оу Велицѣ.

Бладсѣ с' кратиумь. Дружен с'
д'ктию. Икгославъ с' д'ктию. Радославъ
Гюрикъ с' кратомъ. Ранко с' д'ктию.
Гюрен с' д'ктию. Станко с' д'ктию.
Милошъ с' д'ктию.

Ово упоређење даје нам слику постепеног множења једног доста новог села. Према попису г. 1330 у њему било је споменуто једва 15 меропаша, 3 сокалника и 9 мађупца. Меропашке куће биле су невелике; не видимо ни једне велике задруге са заједничким дедом, са стрицевима и зетовима. Једва 11 кућа од којих је највећа Обрадова са два одрасла сина и братом. Према другом попису број меропашких кућа попео се до 15 и куће су се знатно разродиле. Осим једне (Рајка Ивановића) све остале имају од 2 до 4 и чак до 5 одраслих мушкараца (кућа Поменова).

Међутим мађупске и сокалничке куће у I хрисовуљи доносе само појединачна имена, без одраслих рођака и чак без деце. Ово је јасан доказ да су све ове манастирске слуге (пекари и кувари) били момци, пролетери, одавна одвојени од својих задруга. Сад је њих црква тек населила на земљу; вероватно су се неки од њих оженили али нису још стигли да створе велике породице.

У II хрисовуљи, после неколико година, видимо да мађупци прелазе задружном животу: двојица је њих споменуто »с братијом« (одра-
словом?) — вероватно су позвали браћу да дођу и да се настане заједно. Остали су сви »с децом« — мислимо да су ово још недорасла деца која ће, чим дорасту, створити с оцем задругу.

Међутим сокалници су и у I и у II хрисовуљи забележени без деце; они су типични момци. Вероватно ће и они на крају крајева добити децу (три личности дају премало података за статистичка генералисања). Али несумњиво је једно: према II хрисовуљи 15 меропашких кућа јављају се претежно као задруге; док кувари и пекари тек су на путу да створе своје мале породице.

Поводом ове основне разлике између *меропаша-задругара* с једне стране и *сокалника-момака* (па и мађупца и отрока) с друге стране, морамо скренути пажњу на једну чињеницу.

89 код Mikl.: Драгош, Котилко и Ранко, и Гюрош и Станко и Градош.

Меропах — староседилац са својом задругом сачињавао је *кућу* која је давала *работу* у одређеној количини. Сокалник и отрок (без задруге), након посађен на земљи, не може још да сачињава *кућу*, не може да даје потпуну работу. Баш на Бистричке сокалнике односи се одредба: »И син с ѿцеа да сѣди, ожение се, три годица; кога трећа годица, да постојна у осекноу ракету цркви (сокалничку). Ако ли нејдинак, да му игоумань да стинника кога разумк«. ⁹⁰ Редак је случај да сокалник има већ одраслог сина; ипак је то предвиђено за будућност. Али основни је случај — сокалник је момак »јединак«, њему је потребан барем један задругар »стиштник« да заједнички саставе кућу и поднесе работу. ⁹¹ Видимо како економски услови утичу, као и у северној Русији XVII в., на стварање вештачких задружних кућа. Ипак и два сокалника (или отрока) удружена у једној кући, не могу да поднесу нормалну тежачку работу, за коју је потребна већа задруга са неколико одраслих мушкараца-работника. Стога су сокалничке работе мање од меропашких; ово је позната чињеница.

Али један досад необјављени докуменат доноси нам нову чињеницу. Оваквим момцима-пролетерима манастир попушта до крајњих граница. Он их уједињује не по два, него и по 3 и 4 у кући. И чак и онда тражи од овакве куће само *пола* — нормалне тежачке работе.

Практик Кончанске метохије односи се на манастирска села, за које хрисовуља 1366 г. изрично каже да су то села »где је посадио војвода (Никола) отроке своје ниња«. ⁹² Баш овакве новонасељене отроке приказује нам Кончански практик у подацима: »Стајо Гренуша, Драгиња ковач, Стано Драганишев, Драгија тепчија, Стан Врановић — 2 куће а једна работа« или »Иван Глистеш, Иван Балов, Михо Коман, Станац Скулија — 2 куће а једна работа« (Хиланд. архив, бр. 96).

По четири и по пет отрока (или сокалника) који нису род један другоме, састављено је у две куће, од којих се тражи једна работа. ⁹³

Колико отекачу од ових других подаци као напр.: »Војин Ников син на баштини Кашакула, с синови 2 куће а једна работа« или »Војихна 2 дима а једна работа«. Ово су меропси-староседиоци; штета што њихове породице нису тачније побележене. Али јасно је: Војин Ников са својим одраслим синовима сачињава две задружне куће, исто као и Војихна има доста одраслих задругара у породици да састави »два дима«

Дакле у социјалном животу спроводила се велика разлика између јачих меропашких кућа, староседелаца-задругара, који су способни да врше целу работу од куће, а с друге стране — сокалничких и отрочких кућа, вештачки састављених од неколико момака или инокосних породица; овакве куће врше понекад само пола-работе.

4. Сокалници и отроци као судски органи

Многи истраживаоци били су збуњени тиме што се у чл. 107 ДЗ. спомиње *сокалник судијин*, док у другим рукописима стоји *посалник судијин*. Из тога су конструисали дефиниције »сокалника« као судског

90 Зак. Спом. 590, чл. VIII. После тога долази: А се меропашка работа.

91 Уп. повељу цара Конрада г. 1035 ман. у Лимбургу: Habet etiam potestatem abbas super filios eorum (servorum) nondum uxoratos ut quem voluerit in coquina, quem voluerit in pistrina ponat... et ad quaelibet ministeria quoscunque voluerit deputet. Monum. Germ. Hist. Constitutiones I, 87.

92 Зак. Спом. 445.

93 Што у Кончанском практику 2 куће врше једну работу, ово је вероватно нарочита попустљивост манастирских власти. Општа је норма била да свака кућа врши једну работу; за Кончу је норма смањена упола. У сваком случају, овај податак показује, колико је погрешно мишљење оних који држе да се работа тражила од главе. Не од главе, него од куће и чак од 2 куће заједно.

извршиоца, судског чиновника, јавноправног службеника и управног функционера. Стога су се највише бунили против објашњења сокалника као куvara и кухињског момка.

Али да разјаснимо овај неспоразум, треба опет да се обратимо упоредној историји словенских права. Навешћемо како су у Русији од X до XV века нижи органи извршне власти били обично личне слуге виших органа (управних и судских) и то често неслободне слуге, т.ј. робље.⁹⁴

У најстарије доба (X—XII век) у Русији често фунгирију као извршни органи — отроци («отроки») којих шаље кнез, па и глобар («вирник»), маченоша («мечник») и градитељ мостова («мостник»); сваки од њих има опет своје отроке. Како каже последњи истраживач овог питања, има много података за то да су отроци били неслободне или полуслободне слуге.⁹⁵

У следећој периоди (XIII—XV) «удеоно-феудалној» типична је црта администрације у томе што сваки кнез и бољарин узима за органе извршне власти своје зависне и неслободне слуге.

Не само нижи органи («праветчики» и «доводчики») него и виши — поједине судије («тіуны») најчешће су неслободне слуге, т.ј. робови својих феудалних господара. Тај обичај држи се у Русији до краја XV века.⁹⁶

Само од краја XV века, кад је самодржавна власт московских владара уништила удеоно кнежевине, почиње «процес ослобођења и етатизације пристава» — владари престају да узимају за пристава робове и слуге повлашћених господара. Али овај процес врши се постепено и још у XVI веку имамо још доста примера старог обичаја. Напр. г. 1555 кад је кнез Д. Ф. Палецки, бивши намесник у Новгороду, био постављен за команданта армије у рату против Швеђана, он је полазећи из Новгорода «одвео своје људе» (приставе, доводчике), т.ј. своје слуге које су вршиле функције извршних органа.⁹⁷

Сасвим сличан развитак видимо у Србији и чак нешто убрзан према Русији. У примитивније доба (пре Душанова Законика) извршне функције често врши *отрок*, који није ништа друго него роб.

У повлашћеним баштинама «сам суд патримониални јавља се као једна грана приватног газдинства, те није ни чудо да се на том суду помоћне функције поверавају службеном особљу истог газдинства», вели проф. Тарановски.⁹⁸ Као и у Русији истог доба, у Скопској хрисовуљи 1300 г. спомиње се и «игуманов отрок» и отрок сваког државног органа који има управну или судску власт: «всако кто се најде судив» даје отрока (Скоп. хрис. чл. 39 и 46). «Иако је судска функција била јавне природе, ипак се њено конкретно извршивање сматрало као лични посао дотичног судије (његов *suum negotium*), те је он тај посао обављао на исти начин, односно уз помоћ истог свог особља, којим се служио код осталих својих послова господарских» (Тарановски III, 172).

94 М. Шахматовъ. Исполнительная власть в Московской Руси. Прага 1935, стр. 8—9; наводи друге примере из руских споменика оног доба из којих се види да «отрок» значи роб.

95 Треба споменути да и у Франачкој држави Меровинга и Каролинга цео краљев двор (*aula regis*) који је управљао државом, састојао се у главном од робова и ослобођеника. Најистакнутије дворске слуге (*ministeriales*) носе називе који јасно указују њихово ропско порекло: маршал (*mariscalcus*) означава роба - коњушара, сенешал (*senescalcus*) — старијег роба итд.

96 М. Шахматов, нав. д. стр. 16—19.

97 Дополненія к Актам Историческим I № 87: М. Шахматов, н. д. 22

98 Т. Тарановски, Историја српског права III, 172.

Док је судијин отрок означавао његова роба, судијин сокалник у чл. 107 ДЗ. означава његовог ослобођеника, полуслободног слугу. У томе видимо извештај напредак. Још већи напредак видимо у томе, што се назив »сокалник« јавља само у два рукописа најстарије рецензије (Струшком и Призренском), док у свима рукописима Атонске версије (коју сматрамо за прераду Душанова доба, између 1350 и 1354 г.)⁹⁹ овај је назив замењен много ширим »посалник« у којем нема више трагова приватног поданства. А год. 1369 видимо да је деспот Угљеша послао као »отрока« високоученог судију Педиасима;¹⁰⁰ стари назив још остаје, али је садржина постала нова, у правцу »ослобођења судских органа«. Нешто доцније, у судским парницама у струмичком крају г. 1376 господин Константин шаље у једноме спору Станка, пристава кефалије струмичког Дабижива (вероватно угледног слободног човека), у другом јавља се у истој улози сам кефалија Дабижив, а у трећем — челник Теријан, без сумње слободан човек.¹⁰¹

Али кад г. 1454, пред сам пад деспотовине великаш Оливер Големовић шаље у поротни суд место себе *оџирока* (»с отроком кога беше послао Оливер Големовић место себе«) Радосава Ђурашиновића,¹⁰² ми смо опет у недоумици — је ли *оџирок* у томе случају само назив судске функције, или је можда тај Радосав у правном погледу још роб и истовремено најповерљивији слуга свог господара?

У средњовековним приликама роб и ослобођеник стоје врло ниско у правном погледу, али у социалној стварности они могу да се попуна на врло високе положаје, јер уживају поверење својих патрона.

ЗАКЉУЧЦИ

Резултати нашег истраживања своде се на ово:

1) Српски сокалници нису никакви чиновници — убирачи соћа (у томе су погрешили М. Полићевић и Б. Радојковић јер нису разумели латински израз у Даничићевом речнику).

2) Филолошки реч *сокалник* може се објаснити само као *кувар* или *кухињски момак*; она стоји у присној вези с речима *сокалница* и *сокалџ* (у томе је Новаковић имао право), и нема никакве везе са речима: *сок*, *соће* (*сахџлџ*) или *сокољџ*.

3) Упоредно-историска грађа из франачке, чешке и руске правне историје јасно показује да су у повлашћеном натуралном газдинству многобројни момци (пекари, кувар и др.) имали велики значај, нарочито у манастирским имањима.

4) Иста грађа показује како су манастири (и властела) радо насељавали своје момке и робове да од њих створе потчињене сељаке — земљораднике.

5) Мање работе српских сокалника објашњавају се тиме што су они били дојучерашњи пролетери и што нису били чланови јачих задруга.

6) У социалном погледу нема разлике између српских сокалника и отрока, али у правном погледу има: док су отроци — робље, сокалници су вероватно ослобођеници (*libertini*), полуслободни људи.

7) Поверавање нижих извршних функција сокалнику и отроку у Србији објашњава се приватно-правним моментом у вршењу јавних послова и најбоље се види у Русији XII—XVI века.

99 А. Соловјев, Законодавство Стефана Душана, стр. 40—48.

100 А. Соловјев, Судије и суд по градовима Душанове државе, Гласник Скоп. Н. Др. VII—VIII, стр. 160. Али у повељи цара Уроша г. 1357 »отрочко име« означава потпуно право својине. Одабр. Спомен. 160.

101 Одабр. Споменци, 169—170.

102 Одабр. Спом. 215—216.

8) Иако су по своме правном пореклу меропси (парици), сокалници и отроци били различити, у доба Душанова Законика разлика се између њих све више брише. Онда се они у социалном погледу све више приближавају једни другима — стварају општу масу зависних сељака, везаних за земљу на којој имају или наследно плодуюживање или врло ограничено баштинско право (*dominium utile*).

А. В. Соловјев

RÉSUMÉ

LES „SOKALNIKS“ ET LES „OTROKS“ À LA LUMIÈRE DE LA MÉTHODE COMPARATIVE

Les chartes médiévales serbes nous mentionnent deux classes de populations rurales, qui portent les noms énigmatiques de „sokalnik“ et „otrok“. Ces termes, ayant été interprétés de diverses manières, Mr Alexandre Soloviev entreprend de les éclairer, en se servant de la méthode comparative.

La question des sokalniks est surtout sujette à des controverses. Entre autres Stoian Novaković lui consacra un court article en langue française: „Sokié et sokalnik de la Serbie du Moyen Age“ (Archiv für slav. Philol. XVII, 1905). Il y donna une bonne explication philologique, en soulignant le lien entre *sokalnik* et *sokalnica* (fourneau). Il en conclua que les sokalniks étaient des simples artisans, cuisiniers ou peut être maçons de fourneaux — „On doit totalement renoncer à les considérer comme une classe perticière de la population ou des colons“, dit-il; à vrai dire, il n'expliqua pas bien leur position sociale.

Après cet article, quelques auteurs émirent de nouvelles opinions divergentes. La dernière est de Mr B. Radojković qui réfute l'opinion de Novaković et veut démontrer dans un livre spécial „O Sokalnicima“ (Belgrade 1938), que ces sokalniks n'ont aucun lien avec le fourneau, mais que leur nom provient de l'impôt *sokié* (σακέλη). D'après lui, ce seraient des fonctionnaires, employés à relever cet impôt des paysans.

II. L'analyse philologique, refaite par Mr A. Soloviev, prouve que le mot *sokalnik* est vraiment apparenté à *sokal* (cuisine) et *sokalnica* (fourneau). Ce mot doit désigner un cuisinier ou valet de cuisine, comme ses variantes *sokač*, *sokačii* etc.

III. Les données comparatives puisées dans l'histoire du droit mérovingien, tchèque, russe et lithuanien, nous démontrent qu'on trouve, dans tous les grands domaines une quantité de valets—prolétaires (de condition servile ou libertins) adonnés aux services de cour dans ces temps d'économie naturelle. Un des services les plus connus de ce temps, c'est le service de cuisine (dans les biens ecclésiastiques et royaux) qui emploie des serfs très nombreux. Ils deviennent peu à peu *servi casati*. Rien ne nous empêche de voir la même institution en Serbie médiévale. Les *sokalniks* (comme l'indique leur nom) étaient des valets de cuisine, casés sur terre et soumis à de petites corvées agricoles en récompense de leurs prestations personnelles, dues à la cuisine domaniale.

IV. L'auteur démontre qu'ils est impossible de considérer les sokalniks comme perceveurs d'impôts; ils ne sont jamais mentionnés dans les listes connues des fonctionnaires royaux,

Contrairement, le parallélisme d'expressions dans les chartes, parlant des *sokalniks* et des *otroks*, nous assure que les uns et les autres appartenaient à une classe inférieure de la société. Les *otroks* (douloi) sont sans aucun doute des esclaves (serfs), quoique on voulait les expliquer souvent d'une autre manière; les *sokalniks* sont très probablement des affranchis. Les uns et les autres ne sont que des prolétaires qu'on commence à caser sur des petites parcelles de terrain. On remarque qu'ils sont ordinairement nommés seuls et ne forment point de grandes familles comme le font les paysans sédentaires.

L'auteur attire encore attention sur des classes semblables de population rurale de la Serbie médiévale — les *magjeri* (du grec μάγειροι, cuisiniers) qui ne sont qu'un doublet des *sokalniks*, et les *magjupci* (μάγκυπες) qui sont des boulangers serfs.

V. Enfin l'auteur s'arrête sur une question qui embarrassait les investigateurs. Code Douchan (art. 107) mentionne le *sokalnik* comme envoyé par le juge; c'est pourquoi on le considérait comme fonctionnaire. La méthode comparative permet de préciser que les serfs (et même les esclaves) étaient souvent employés comme personnes de confiance par les juges et par les propriétaires privilégiés, p. ex. en Russie jusqu'au XVIe siècle. C'est pourquoi nous trouvons quelquefois aussi l'*otrok* jouant le rôle d'un organe de justice en Serbie.

Mais on peut affirmer qu'à leur origine les *sokalniks* et les *otroks* formaient une classe particulière de la population rurale — c'étaient des serfs (esclaves ou affranchis) employés au service de cuisine et de cour, peu à peu casés sur terre et s'assimilant aux manants. C'est une illustration serbe de la „substitution du servage par le service de la glèbe“, brillamment étudiée par Fustel de Coulanges.
